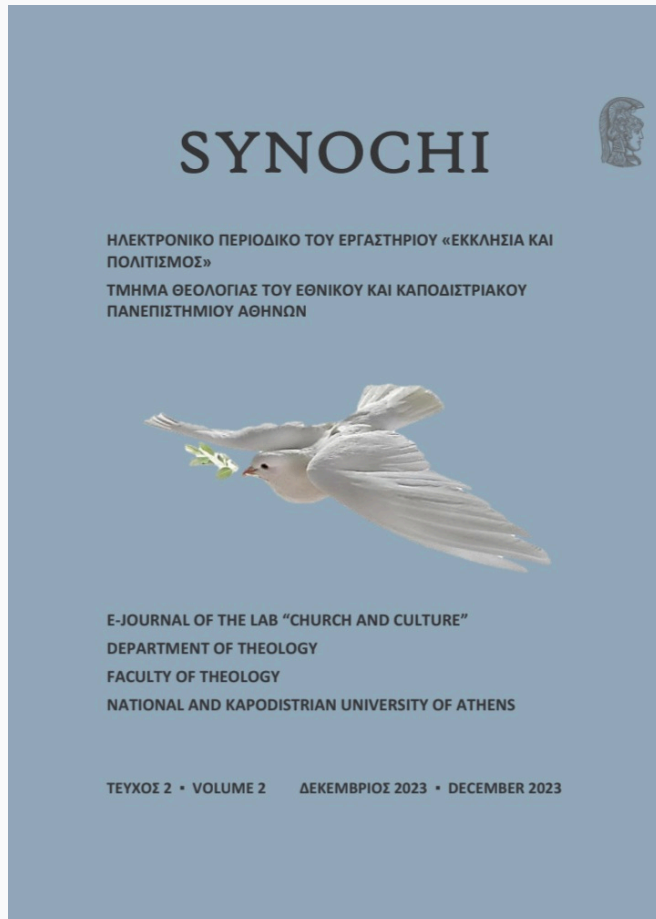

Synochi

Vol 2 (2023)

Οι Πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως του α΄ μισού του 10ου αιώνα στις σύγχρονες βυζαντινές χρονογραφικές πηγές

Ελένη Κατή

doi: [10.12681/syn.41995](https://doi.org/10.12681/syn.41995)

To cite this article:

Κατή Ε. (2025). Οι Πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως του α΄ μισού του 10ου αιώνα στις σύγχρονες βυζαντινές χρονογραφικές πηγές. *Synochi*, 2. <https://doi.org/10.12681/syn.41995>

SYNOCHI

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΟΥ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ «ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ»

ΤΜΗΜΑ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΥ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

E-JOURNAL OF THE LAB "CHURCH AND CULTURE"

DEPARTMENT OF THEOLOGY

FACULTY OF THEOLOGY

NATIONAL AND KAPODISTRIAN UNIVERSITY OF ATHENS

ΤΕΥΧΟΣ 2 ▪ VOLUME 2

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2023 ▪ DECEMBER 2023

Οι Πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως του α' μισού του 10ου αιώνα στις σύγχρονες βυζαντινές χρονογραφικές πηγές

Κατή Ελένης⁴⁵⁶

1. Το ιστορικό περίγραμμα

Κατά το α' μισό του 10ου αιώνα στην Κωνσταντινούπολη έζησαν και έδρασαν πέντε πατριάρχες. Πρόκειται για τον Νικόλαο Α' Μυστικό (901-907, 912-925),⁴⁵⁷

⁴⁵⁶ Διδάκτωρ Εκκλησιαστικής Ιστορίας, Τμήμα Θεολογίας ΑΠΘ.

⁴⁵⁷ Ο Νικόλαος γεννήθηκε στην Ιταλία το 852 και πέθανε στην Κωνσταντινούπολη το 925. Υπήρξε πνευματικό παιδί του πατριάρχη Φωτίου. Διετέλεσε δύο φορές πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Ανέλαβε πολλές διπλωματικές αποστολές σε Ανατολή και Δύση. Αναλυτικά, βλ. Ιωάννης Χρ. Κωνσταντινίδης, *Νικόλαος Α', ο Μυστικός (ca 852-925 μ.Χ.), πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (901-907, 912-925): Συμβολή εις την εκκλησιαστικήν και πολιτικήν ιστορίαν του α' τετάρτου του Ι' μ.Χ. αιώνας, ενάισιμος επί διδακτορία διατριβή*, [Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας 38], Εν Αθήναις 1967. Επίσης, βλ. Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Πατριαρχικοί πίνακες: Ειδήσεις ιστορικά βιογραφικά περί των Πατριαρχών Κωνσταντινουπόλεως από Ανδρέου του Πρωτοκλήτου μέχρις Ιωακείμ Γ' του από Θεσσαλονίκης: 36-1884*, Αθήναι² 1996, σελ. 202-203, 205-208· *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 1466-1467. Ειδικά, για την πολιτική δράση του βλ. J. Gay, "Le patriarche Nicolas Mystique et son rôle politique", στο: *Mélanges Ch. Diehl I*, Paris 1930, σελ. 91-100. Για την εμπλοκή και τη στάση του στο ζήτημα της τετραγαμίας βλ. P. Karlin-Hayter, "Le synode à Constantinople de 886 à 912 et le rôle de Nicolas le Mystique dans l'affaire de la Tetragamie", *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 19(1970), σελ. 59-101· P. Karlin-Hayter, *Vita Euthymii Patriarchae CP: Text, Translation, Introduction and Commentary*, [Bibliothèque de Byzantion 3], Bruxelles 1970, σελ. 163-165. Η πλούσια αλληλογραφία του αποτελεί σημαντική πηγή της περιόδου, βλ. *Nicolas I Patriarch of Constantinople: Letters*, έκδ. R. J. H. Jenkins – L. G. Westerink, [Corpus Fontium Historiae Byzantinae, Series Washingtonensis 6], Washington 1973· *Nicholas I Patriarch of Constantinople: Miscellaneous Writings*, έκδ. L. G. Westerink, [Corpus Fontium Historiae Byzantinae, Series Washingtonensis 20], Washington 1981.

τον Ευθύμιο (907-912),⁴⁵⁸ τον Στέφανο Β΄ (925-928),⁴⁵⁹ τον Τρύφωνα (928-931)⁴⁶⁰ και τον Θεοφύλακτο (933-956).⁴⁶¹ Την ίδια εποχή στον αυτοκρατορικό θρόνο ήταν

⁴⁵⁸ Ο Ευθύμιος γεννήθηκε στη Σελεύκεια, πιθανόν της Ισαυρίας, γύρω στο 834 και σε νεαρή ηλικία εκάρη μοναχός στον Όλυμπο της Βιθυνίας. Αργότερα πήγε στη μονή Στουδίου και κατόπιν έγινε ηγούμενος της μονής Ψαμαθία στην Κωνσταντινούπολη. Υπήρξε πνευματικός πατέρας του Λέοντα ΣΤ΄, ο οποίος τον όρισε σύγκελλο του πατριάρχη. Το 907 ανήλθε στον πατριαρχικό θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως, όπου έμεινε μέχρι το 912. Το όνομά του εμπλέκεται στο ζήτημα της τετραγαμίας του Λέοντα ΣΤ΄. Απεβίωσε το 917. Αναλυτικά, βλ. Φίλιππος Χρ. Γερμάνης, *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ευθύμιος Α΄ (907-912): Βίος και έργο*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2014. Επίσης, βλ. Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Πατριαρχικοί πίνακες*, ο.π., σελ. 203-205· *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 755-756. Την πρώτη έκδοση του *Βίου* του Ευθυμίου βλ. C. De Boor, *Vita Euthymii: Ein Anecdoton zur Geschichte Leo's des Weisen*, Berlin: Reimer 1888. Νεότερη έκδοση του *Βίου* βλ. P. Karlin-Hayter, *Vita Euthymii Patriarchae CP: Text, Translation, Introduction and Commentary*, [Bibliothèque de Byzantion 3], Bruxelles 1970. Απόδοση του *Βίου* στη νεοελληνική γλώσσα βλ. Α. Αλεξάκης, *Γάμοι, κηδείες και αυτοκρατορικές μεταμέλειες: Ο Βίος του πατριάρχη Ευθυμίου: Κείμενο και μετάφραση με εισαγωγή και σχόλια*, [Κείμενα Βυζαντινής Ιστοριογραφίας 16], Αθήνα 2006. Σχετικά με τον χρόνο συγγραφής του *Βίου* βλ. Δημ. Σοφινός, «Ο Βίος του Ευθυμίου (Vita Euthymii) πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως († 917) και ο χρόνος συγγραφής του», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 38(1971), σελ. 295-296.

⁴⁵⁹ Ο Στέφανος πριν την άνοδό του στον πατριαρχικό θρόνο ήταν μητροπολίτης Αμασειάς. Ο Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Πατριαρχικοί πίνακες*, ο.π., σελ. 208 συγχέει τον Στέφανο Αμασειάς με τον πατριάρχη Στέφανο Α΄ (886-893), αναφέροντας ότι ο Αμασειάς ήταν γιος του αυτοκράτορα Βασιλείου Α΄ (867-886), ενώ αυτό αφορά στον Στέφανο Α΄. Για τον πατριάρχη Στέφανο Β΄ βλ. και *Patriarchae Constantinopolitani*, στο: M. Le Quien, *Oriens christianus, in quatuor patriarchatus digestus: quo exhibentur ecclesiae, patriarchae, caeterique praesules totius Orientis*, τόμ. Ι: *Tres magnas comlectens dioceses Ponti, Asiae & Thaciae Patriarchatui Constantinopolitano subjectas*, Parisiis 1740 (ανατύπωση Graz 1956), τόμ. Ι, στ. 252· Emile Amann – Auguste Dumas, *L'Église au pouvoir des laïques (888-1057)*, [Histoire de l'Église depuis les origines jusqu' a nos jours 7], (Paris) 1940, σελ. 128-129· Hans-Georg Beck, *Ιστορία της Ορθόδοξης Εκκλησίας στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία*, μετ. Λευτέρης Αναγνώστου, τόμ. Α΄, [Βιβλιοθήκη Βυζαντινής Ιστορίας και Φιλολογίας 3], (Αθήνα 2004), σελ. 345.

⁴⁶⁰ Ο Τρύφων ήταν μοναχός όταν επιλέχθηκε για τον πατριαρχικό θρόνο. Σχετικά βλ. *Patriarchae Constantinopolitani*, στο: M. Le Quien, *Oriens christianus*, ό.π., τόμ. Ι, στ. 253· Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Πατριαρχικοί πίνακες*, ό.π., σελ. 209-210· Emile Amann – Auguste Dumas, *L'Église*, ό.π., σελ. 129· Hans-Georg Beck, *Ιστορία*, ο.π., σελ. 345.

⁴⁶¹ Ο Θεοφύλακτος γεννήθηκε το 917 και ήταν ο νεότερος γιος του Ρωμανού Α΄ Λακαπνού. Σε ηλικία μόλις οκτώ ετών χειροτονήθηκε υποδιάκονος και στη συνέχεια έγινε σύγκελλος του πατριάρχη Νικολάου Α΄ Μυστικού. Το 933 αναδείχθηκε πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως σε ηλικία 16 ετών ή 18 κατά τον V. Stanković, “When Was Theophylaktos Lakapenos Born?”, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 55(2005), σελ. 59-69, ιδίως σελ. 60-66. Είχε πάθος με τα άλογα και το κυνήγι. Στο πάθος αυτό οφείλεται και ο πρόωρος θάνατός του, το 956, μετά από τραυματισμό που είχε κατά τη διάρκεια ορμητικού καλπασμού. Σχετικά βλ. *Patriarchae Constantinopolitani*, στο: M. Le Quien, *Oriens christianus*, ό.π., τόμ. Ι, στ. 253-254· Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Πατριαρχικοί πίνακες*, ό.π., σελ. 210-213· Steven Runciman, *The Emperor Romanus Lecapenus and his Reign: A Study of Tenth-Century Byzantium*, Cambridge [England]: Cambridge University Press 1969, σελ. 76 κ. εξ.· επίσης, βλ. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 2068.

εγκατεστημένη η Μακεδονική δυναστεία⁴⁶² με παρεμβαλλόμενη τη βασιλεία του Ρωμανού Α΄ Λακαπηνού (920-944).⁴⁶³

Το α΄ μισό του 10ου αιώνα σηματοδεύτηκε από το ζήτημα της τετραγαμίας του αυτοκράτορα Λέοντα ΣΤ΄ του Σοφού (886-912),⁴⁶⁴ που δίχασε την Εκκλησία, και, σε πολιτικό επίπεδο, από την ένταση στις βυζαντινο-βουλγαρικές σχέσεις. Επίσης, την εποχή αυτή λειτούργησε ο θεσμός της επιτροπείας,⁴⁶⁵ λόγω της ανηλικότητας

⁴⁶² Ιδρυτής της Μακεδονικής δυναστείας υπήρξε ο Βασίλειος Α΄ ο Μακεδών (867-886). Γεννήθηκε στη Θράκη ή στη Μακεδονία μεταξύ 830-836 και ήταν ταπεινής καταγωγής. Διετέλεσε ιπποκόμος του αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ΄ (842-867), τον οποίο δολοφόνησε και ανήλθε στον θρόνο. Πέθανε στην Κωνσταντινούπολη το 886. Περισσότερα, βλ. N. Tobias, *Basil I, Founder of the Macedonian Dynasty: A Study of the Political and Military History of the Byzantine Empire in the Ninth Century*, Lewiston, N.Y.: The Edwin Mellen Press 2007· Π. Αγαπητός, «Η εικόνα του αυτοκράτορα Βασιλείου Α΄ στη φιλομακεδονική γραμματεία», *Ελληνικά* 40/2(1989), σελ. 285-322. Επίσης, βλ. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 260.

⁴⁶³ Ο Ρωμανός Α΄ Λακαπηνός γεννήθηκε στη Λακάπη του θέματος των Αρμενιάκων γύρω στο 870 και ήταν γιος Αρμένιου αγρότη. Υπήρξε στρατηγός του θέματος της Σάμου και αργότερα δρουγγάριος των πλωίμων. Μετά τον γάμο της κόρης του Ελένης με τον Κωνσταντίνο Ζ΄ Πορφυρογέννητο (919) έγινε συμβασιλεύς και βασιλεοπάτωρ και το 920 ενθρονίστηκε ως αυτοκράτορας. Το 944 ανατράπηκε από τους γιους του Στέφανο και Κωνσταντίνο και εξορίστηκε στην Πρώτη, όπου πέθανε ως μοναχός το 948. Περισσότερα, βλ. στη μονογραφία του Steven Runciman, *The Emperor Romanus Lecapenus and his Reign: A Study of Tenth-Century Byzantium*, Cambridge [England]: Cambridge University Press 1969. Επίσης, βλ. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 1806. Για τη Λακάπη βλ. Ελεωνόρα Κουντούρα-Γαλάκη, «Θέμα Αρμενιάκων», στο: Βασιλική Βλυσιδίου, Ελεωνόρα Κουντούρα-Γαλάκη, Στ. Λαμπάκης, Τ. Λουγγής, Α. Σαββίδης, *Η Μικρά Ασία των Θεμάτων: Έρευνες πάνω στην γεωγραφική φυσιογνωμία και προσωπογραφία των βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7ος-11ος αι.)*, [Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών / Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Ερευνητική Βιβλιοθήκη 1], Αθήνα 1998, σελ. 113-161, 373-389, ιδίως σελ. 127· Στ. Λαμπάκης, «Θέμα Καππαδοκίας», στο: *ίδιο*, σελ. 259-274, 441-446, ιδίως σελ. 273. Για την προέλευση του οικογενειακού ονόματος και τη γενεαλογία των Λακαπηνών βλ. Steven Runciman, *The Emperor Romanus*, ο.π., σελ. 63 σημ. 1, 77-79, 232-237· *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 1203-1204. Το επώνυμο απαντάται στις χρονολογικές πηγές με δύο μορφές: *Λακαπηνός* και *Λεκαπηνός*. Εδώ χρησιμοποιείται το *Λακαπηνός*, διότι αυτή η μορφή απαντάται στις πηγές που απασχολούν τη συγκεκριμένη πραγμάτευση.

⁴⁶⁴ Ο Λέων ΣΤ΄ γεννήθηκε το 866 και ήταν δευτερότοκος γιος του Βασιλείου Α΄ (867-886) και της Ευδοκίας Ιγγερίνας. Έγινε γνωστός κυρίως για το νομοθετικό του έργο, την εξαιρετική παιδεία του, την έφεσή του στις επιστήμες, τη συγγραφική του παραγωγή, για την οποία τιμήθηκε όσο ζούσε ακόμη με το επώνυμο «Σοφός», αλλά και για τους τέσσερεις γάμους του. Στέφθηκε συναυτοκράτορας το 870 και υπήρξε αυτοκράτορας από το 886 μέχρι τον θάνατό του το 912. Αναλυτικά, βλ. Sh. Tougher, *The Rein of Leo VI (886-912): Politics and People*, Leiden-New York-Colonia 1997. Επίσης, βλ. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 1210-1211. Για τις ομιλίες του βλ. Th. Antonopoulou, *The Homilies of the Emperor Leo VI*, [The Medieval Mediterranean 14], Leiden-New York-Colonia 1997· Th. Antonopoulou, *Leonis VI Sapientis Imperatoris Byzantini Homiliae*, [Corpus Christianorum. Series Graeca 63], Turnhout 2008.

⁴⁶⁵ Η αναγκαιότητα ανόδου ανήλικων διαδόχων στον αυτοκρατορικό θρόνο δημιούργησε τον θεσμό της επιτροπείας, ο οποίος λειτουργούσε κάθε φορά που έπρεπε να αντιμετωπιστεί μία τέτοια περίπτωση. Για την πολιτειακή μορφή της επιτροπείας βλ. Αικατερίνης Χριστοφιλοπούλου, «Η αντιβασιλεία εις το

του Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου (944-959),⁴⁶⁶ στην οποία υπήρξε διορισμένο μέλος και ουσιαστικά αντιβασιλεύς (913-914) ο πατριάρχης Νικόλαος Α΄ Μυστικός.⁴⁶⁷ Τέλος, παρουσιάζει ενδιαφέρον η πατριαρχική διαδοχή, καθώς μετά την εκδημία του πατριάρχη Νικολάου Α΄ Μυστικού (925), ακολούθησε μια σειρά γεγονότων με άμεσες επιπτώσεις στο κύρος του πατριαρχικού θεσμού.

2. Οι σύγχρονες χρονογραφικές πηγές: το *Χρονικόν του Συμεών Μάγιστρου Λογοθέτη* και η *Συνέχεια του Θεοφάνη*

Βυζάντιον», *Σύμμεικτα* 2(1970), σελ. 1-144· πρβλ. Αικατερίνης Χριστοφιλοπούλου, *Το πολίτευμα και οι θεσμοί της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας: 324-1204: Κράτος, διοίκηση, οικονομία, κοινωνία*, Αθήνα 2004, σελ. 203-205. Σχετικά με την ηλικία που έπρεπε να έχει ο διάδοχος για να λάβει τον τίτλο του αυτοκράτορα βλ. P. A. Yannopoulos, "Le couronnement de l'empereur à Byzance: Rituel et Fond institutionnel", *Byzantion* 61(1991), σελ. 71-92, ιδίως σελ. 72 σημ. 9.

⁴⁶⁶ Ο Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 905 και ήταν ο μοναδικός γιος του Λέοντα ΣΤ΄ και της τέταρτης συζύγου του Ζωής Καρβωνοψίνας. Από παιδί υπήρξε θύμα των πολιτικών αντιπαραθέσεων γύρω από το ζήτημα της τετραγαμίας του πατέρα του. Ο Ρωμανός Α΄ Λακαπηνός πάντρεψε τον 14ετή Κωνσταντίνο με την κόρη του Ελένη και τον κράτησε στο πίσω μέρος του θρόνου. Ο Κωνσταντίνος άσκησε μόνος του την εξουσία μετά την πτώση του Ρωμανού Α΄ Λακαπηνού και τον αποκλεισμό των γιων του από τη διακυβέρνηση του κράτους, το 944. Πέθανε τον Νοέμβριο του 959. Αναλυτικά, βλ. A. Rambaud, *L'empire grec au dixième siècle: Constantin Porphyrogénète*, Paris: A. Franck 1870· Arnold Toynbee, *Constantine Porphyrogenitus and his World*, London, New York: Oxford University Press 1973. Επίσης, βλ. Otto Kresten, "Nochmals zu den Söhnen des Kaisers Konstantinos VII", στο: Klaus Belke – Ewald Kislinger – Andreas Külzer – Maria A. Stassinopoulou, *Byzantina Mediterranea. Festschrift für Johannes Koder zum 65. Geburtstag*, Böhlau (2007), σελ. 327-352· *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 502-503. Για τον χρόνο στέψης του βλ. R. J. H. Jehkins – Ph. Grierson, "The Date of Constantine VII's Coronation", *Byzantion* 32(1962), σελ. 133-138. Για τα έργα που συνέγραψε ο λόγιος αυτοκράτορας βλ. K. Krumbacher, *Ιστορία της Βυζαντινής Λογοτεχνίας*, μετ. Γ. Σωτηριάδου, φωτοτυπική ανατ. Αθήναι: Γρηγοριάδης 1974, τόμ. Α΄, σελ. 510-535· I. E. Καραγιαννόπουλος, *Πηγαί της Βυζαντινής Ιστορίας*, Θεσσαλονίκη: Πουρναράς ⁵1987, σελ. 268-270· Herbert Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία: Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης ⁵2009, τόμ. Β΄, σελ. 172-180· Απόστολος Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, Αθήνα: Κανάκης 2002, τόμ. Β΄, σελ. 281-294· Alexander Kazhdan, *A History of Byzantine Literature (850-1000)*, επιμέλεια Χριστίνα Αγγελίδη, [Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών / Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Ερευνητική Βιβλιοθήκη 4], Αθήνα 2006, σελ. 133-137.

⁴⁶⁷ Για το θέμα της επιτροπείας του Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου και ειδικότερα για τη συμμετοχή του πατριάρχη Νικολάου Α΄ Μυστικού, βλ. Ιωάννης Χρ. Κωνσταντινίδης, *Νικόλαος Α΄*, ό.π., σελ. 65-69· Αικατερίνης Χριστοφιλοπούλου, «Η αντιβασιλεία εις το Βυζάντιον», ό.π., σελ. 43-61, ιδίως 54-55· πρβλ. Αικατερίνης Χριστοφιλοπούλου, *Το πολίτευμα και οι θεσμοί*, ό.π., σελ. 95, 216.

Ο 10ος αιώνας αποτυπώθηκε πενιχρά στη σύγχρονη χρονογραφία καθώς η εποχή χαρακτηρίζεται από σπανιότητα αφηγηματικών πηγών.⁴⁶⁸ Την παρούσα πραγμάτευση ενδιαφέρει το *Χρονικόν* του Συμεών Μάγιστρου Λογοθέτη⁴⁶⁹ και η *Συνέχεια του Θεοφάνη*,⁴⁷⁰ που συντάχθηκαν λίγο μετά τα μέσα του 10ου αιώνα.

⁴⁶⁸ Οι αφηγηματικές πηγές αντιστοιχούν στα έργα των Βυζαντινών χρονογράφων. Για τη σύνθεση και την εξέλιξη των βυζαντινών χρονογραφιών μπορεί κάποιος να δει τις εξειδικευμένες μελέτες που αφορούν στη Βυζαντινή Λογοτεχνία και στις Πηγές της Βυζαντινής Ιστορίας. Ενδεικτικά, βλ. τα έργα: Κ. Krumbacher, *Ιστορία της Βυζαντινής Λογοτεχνίας*, μτφ. Γ. Σωτηριάδου, φωτοτυπική ανατ. Αθήνα: Γρηγοριάδης 1974, τόμ. Α'-Β'· Ι. Ε. Καραγιαννόπουλος, *Πηγαί της Βυζαντινής Ιστορίας*, Θεσσαλονίκη: Πουρναράς ⁵1987· Herbert Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία: Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης ⁵2009, τόμ. Β'· Απόστολος Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, Αθήνα: Κανάκης 2002-2009, τόμ. Β'-Γ'· Alexander Kazhdan, *A History of Byzantine Literature (850-1000)*, επιμέλεια Χριστίνα Αγγελίδη, [Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών / Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Ερευνητική Βιβλιοθήκη 4], Αθήνα 2006· Jan Olof Rosenqvist, *Η Βυζαντινή Λογοτεχνία από τον 6ο αιώνα ως την Άλωση της Κωνσταντινούπολης*, μτφ. Ιωάννης Βάσσης, Αθήνα: Κανάκης 2008.

⁴⁶⁹ *Symeonis Magistri et Logothetae Chronicon*, έκδ. S. Wahlgren, [Corpus Fontium Historiae Byzantinae, Series Berolinensis 44/1], Berlin 2006 (στο εξής: Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren). Η *Χρονογραφία* του Συμεών Λογοθέτη γνώρισε πολλές επεξεργασίες και διασώθηκε σε διάφορα χειρόγραφα που εκδόθηκαν παλαιότερα μεμονωμένα ως αυτόνομα κείμενα. Η σύγχρονη έρευνα διέκρινε τρεις διασκευές της *Χρονογραφίας*. Η έκδοση του Corpus Fontium Historiae Byzantinae αντιστοιχεί στη διασκευή Α της *Χρονογραφίας* του Συμεών Λογοθέτη. Οι διάφορες επεξεργασίες είναι γνωστές ως «κύκλος του Λογοθέτη», πυρήνας του οποίου είναι η αφήγηση του Συμεών Μάγιστρου Λογοθέτη. Ως εκ τούτου οι παραπομπές της παρούσας πραγμάτευσης αφορούν στην αφήγηση αυτή. Στον «κύκλο του Λογοθέτη» εντάσσεται και η *Χρονογραφία* που εσφαλμένα αποδόθηκε στον Συμεών Μάγιστρο και Λογοθέτη και εκδόθηκε υπό το όνομα του. Αυτή ανήκει στη διασκευή Γ, είναι γνωστή ως Ψευδο-Συμεών και βρίσκεται στο: *Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus*, έκδ. I. Bekker, [Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae], Bonnae 1838, σελ. 603-760 (στο εξής: Ψευδο-Συμεών, *Χρονογραφία*, Bekker). Παραπομπή στον Ψευδο-Συμεών θα γίνεται μόνο στην περίπτωση που παρέχει ιδιαίτερο υλικό. Για τον Συμεών Μάγιστρο και Λογοθέτη βλ. Κ. Krumbacher, *Ιστορία Βυζαντινής Λογοτεχνίας*, ό.π., τόμ. Α', σελ. 728-734· Ι. Ε. Καραγιαννόπουλος, *Πηγαί*, ο.π., σελ. 274-276· Herbert Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, ο.π., τόμ. Β', σελ. 163-167· Απόστολος Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί*, ο.π., τόμ. Β', σελ. 391-410· Alexander Kazhdan, *Byzantine Literature*, ο.π., σελ. 162-170· Jan Olof Rosenqvist, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, ο.π., σελ. 106-107· επίσης, βλ. την εισαγωγή στο: Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, αλλά και τη βιβλιογραφία σελ. 60-61.

⁴⁷⁰ *Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus*, έκδ. I. Bekker, [Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae], Bonnae 1838, σελ. 3-481 (στο εξής: *Συνέχεια του Θεοφάνη*, Bekker). Σχετικά με τη *Συνέχεια του Θεοφάνη* βλ. Κ. Krumbacher, *Ιστορία Βυζαντινής Λογοτεχνίας*, ό.π., τόμ. Α', σελ. 706-709· Ι. Ε. Καραγιαννόπουλος, *Πηγαί*, ο.π., σελ. 276-277· Herbert Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, ο.π., τόμ. Β', σελ. 143-148· Απόστολος Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί*, ο.π., τόμ. Β', σελ. 345-366· Alexander Kazhdan, *Byzantine Literature*, ό.π., σελ. 144-152· Jan Olof Rosenqvist, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, ο.π., σελ. 105-106.

Οι συγκεκριμένες πηγές έχουν το τεκμήριο της αμεσότητας και της πρωτοτυπίας. Με πρώτο κριτήριο τη χρονική εγγύτητα προς τα ιστορούμενα πρόσωπα και με δεύτερο κριτήριο την πρωτοτυπία του υλικού εκτιμάται ότι οι πηγές αυτές έχουν ιδιαίτερη σπουδαιότητα. Στο χρονογραφικό υλικό εντοπίζονται αναφορές στην πατριαρχική διαδοχή, έμμεσες αναφορές στους πατριάρχες μέσα σε αφηγήσεις που αφορούν βασιλικά πρόσωπα και μαρτυρίες μέσα σε αφηγήσεις γεγονότων, που συνδέονται με την κοσμική ιστορία. Υπογραμμίζεται ότι ειδικά οι μαρτυρίες συνδέονται αποκλειστικά με τους πατριάρχες Νικόλαο Α΄ Μυστικό και Θεοφύλακτο.

3. Η προβληματική

Η μελέτη των πηγών που αποτυπώνουν τον 10ο αιώνα και περιέχουν υλικό για τους πατριάρχες της Κωνσταντινουπόλεως οδηγεί σε ορισμένες στοιχειώδεις παρατηρήσεις. Από την πρώτη κιόλας ανάγνωση γίνεται αντιληπτό ότι το υλικό περιλαμβάνει αναφορές και μαρτυρίες, σχεδόν αυτολεξεί επαναλαμβανόμενες, που σημαίνει ότι οι συγκεκριμένες πηγές διασώζουν την ίδια παράδοση. Μία πιο προσεκτική ματιά φανερώνει ότι αυτό το υλικό είναι, ως επί το πλείστον, άμεσα σχετιζόμενο με τις βασιλείες των αυτοκρατόρων και περιέχει μόνο έμμεσες αναφορές και σύντομες μαρτυρίες για τους πατριάρχες.

Είναι κοινός τόπος ότι οι Βυζαντινοί ιστορικοί ενδιαφέρονται κυρίως για τις βασιλείες των αυτοκρατόρων και γράφουν για τους πατριάρχες χρησιμοποιώντας στερεότυπες φόρμες.⁴⁷¹ Ωστόσο, πίσω από αυτές τις φόρμες μπορεί κανείς να ανιχνεύσει τη διατύπωση των ιδιαίτερων απόψεων των ιστορικών. Για τον λόγο αυτό είναι απαραίτητο να δει κανείς το σχετικό υλικό εκτός των άλλων και υπό το πρίσμα της πολιτικής και ιδεολογικής τοποθέτησης της κάθε πηγής διότι ανάλογα

---

⁴⁷¹ Alexander Kazhdan – Simon Franklin, *Μελέτες στη Βυζαντινή Λογοτεχνία του 11ου και 12ου αιώνα*, μτφ. Μαριάννα Αυγερινού-Τζιώγα, Αθήνα: Παπαδήμας 2007, σελ. 82.

με τις πολιτικές συμπάθειες ή αντιπάθειες μπορεί να αποσιωπά ή να τονίζει ενέργειες των πολιτικών προσώπων που σχετίζονται και με τους πατριάρχες.

Την περίοδο της «Μακεδονικής Αναγέννησης»⁴⁷² παρατηρούνται δύο μεγάλα ιστοριογραφικά ρεύματα, τα οποία εκφράζουν αντίστοιχα δύο πολιτικές ιδεολογίες. Πρόκειται για την «οικουμενική» και τη δυναστική ιστοριογραφία.⁴⁷³ Στην «οικουμενική» ιστοριογραφία εντάσσεται η *Χρονογραφία* του Συμεών Μάγιστρου και Λογοθέτη με όλες τις διασκευές της, που εκφράζει την πολιτική ιδεολογία των αριστοκρατικών οικογενειών όπως των Λακαπηνών και των Φωκάδων πολλά μέλη των οποίων κατείχαν για μερικές δεκαετίες του 10ου αιώνα νευραλγικές θέσεις εξουσίας. Μάλιστα δύο μέλη τους διεκδίκησαν αντίστοιχα και κατέλαβαν τον αυτοκρατορικό θρόνο (Ρωμανός Α΄ Λακαπηνός, Νικηφόρος Φωκάς).⁴⁷⁴

Στη δυναστική ιστοριογραφία εντάσσεται το β΄ τμήμα του ΣΤ΄ βιβλίου της *Συνέχειας του Θεοφάνη*, που εκφράζει την πολιτική ιδεολογία της Μακεδονικής δυναστείας. Ως προς το ΣΤ΄ βιβλίο της *Συνέχειας του Θεοφάνη*, οι μελετητές δέχονται ότι απαρτίζεται από δύο χωριστά τμήματα που συντάχθηκαν από δύο διαφορετικούς συγγραφείς, οι οποίοι χρησιμοποιούν διαφορετικές πηγές και εκφράζουν διαφορετικές πολιτικές και ιδεολογικές αποκλίσεις. Το α΄ τμήμα του ΣΤ΄ βιβλίου της *Συνέχειας του Θεοφάνη* πραγματεύεται το χρονικό διάστημα 886-948 και συνδέεται με τη *Χρονογραφία* του Συμεών Λογοθέτη. Το β΄ τμήμα πραγματεύεται το χρονικό διάστημα 948-961, δεν επηρεάζεται από τη *Χρονογραφία* του Συμεών

⁴⁷² Ως «Μακεδονική Αναγέννηση» χαρακτηρίζεται η πολιτιστική ανασυγκρότηση που ξεκίνησε ήδη από τα μέσα του 9ου και εξελίχθηκε κατά τον 10ο αιώνα. Σχετικά με τη «Μακεδονική Αναγέννηση» βλ. Jan Olof Rosenqvist, *Η Βυζαντινή Λογοτεχνία από τον 6^ο αιώνα ως την Άλωση της Κωνσταντινούπολης*, μετ. Ιωάννης Βάσσης, Αθήνα: Κανάκης 2008, σελ. 87-94.

⁴⁷³ Για την ύπαρξη των δύο αντίθετων πολιτικών ιδεολογιών που επηρεάζουν τη βυζαντινή ιστοριογραφία του 10ου αιώνα βλ. Τηλέμαχος Κ. Λουγγής, «Η πρώιμη βυζαντινή ιστοριογραφία και το λεγόμενο “μεγάλο χάσμα”», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 4(1981), σελ. 49-85· Τηλέμαχος Κ. Λουγγής, «Η βυζαντινή ιστοριογραφία μετά το λεγόμενο “μεγάλο χάσμα”», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 7(1987), σελ. 125-163.

⁴⁷⁴ Για την πολιτικο-ιδεολογική τοποθέτηση που εκφράζει ο κύκλος του «Λογοθέτη» βλ. Τηλέμαχος Κ. Λουγγής, «Η βυζαντινή ιστοριογραφία», ό.π., σελ. 145 κ. ε.· Τηλέμαχος Λουγγής, *Η ιδεολογία της βυζαντινής ιστοριογραφίας*, (Αθήνα: Ηρόδοτος 1993), σελ. 41-44, 71-141· πρβλ. Απόστολος Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί*, ο.π., τόμ. Β΄, σελ. 33-50.

Λογοθέτη και προέρχεται από το περιβάλλον του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου.⁴⁷⁵

Στο ΣΤ΄ βιβλίο της *Συνέχειας του Θεοφάνη* η βαρύτητα της συνάφειας παραμένει στον θεσμό του αυτοκράτορα αλλά μετατοπίζεται ως προς τα πρόσωπα. Στο α΄ τμήμα προβάλλεται ο Ρωμανός Α΄ Λακαπηνός και παρουσιάζεται θετικά η βασιλεία του. Αντίθετα, στο β΄ τμήμα ευνοούνται τα πρόσωπα της Μακεδονικής δυναστείας, ιδίως ο Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος, για τον οποίο εκφράζεται εγκωμιαστικά.⁴⁷⁶

4. Η αποτύπωση των πατριαρχών μέσα στο *Χρονικόν* του Συμεών Μάγιστρου Λογοθέτη και στη *Συνέχεια του Θεοφάνη*

4. 1. Οι αναφορές στην πατριαρχική διαδοχή και στα πρόσωπα των πατριαρχών

Στο *Χρονικόν* του Συμεών Μάγιστρου Λογοθέτη και στο ΣΤ΄ βιβλίο της *Συνέχειας του Θεοφάνη* γίνεται, ως επί το πλείστον, απλή αναφορά στην πατριαρχική διαδοχή κατά τον τύπο της χρονογραφίας, δηλαδή χωρίς να προσφέρονται άλλες πληροφορίες, καθώς αυτή ενδιαφέρεται για την κοσμική ιστορία, έχει ως επίκεντρο την αυτοκρατορική αυλή και την εξωτερική πολιτική, δευτερευόντως δε ενδιαφέρεται για την εκκλησιαστική ιστορία. Για τον ίδιο λόγο, οι ελάχιστες μαρτυρίες των συγκεκριμένων πηγών στα πρόσωπα των πατριαρχών είναι σύντομες και

⁴⁷⁵ Το α΄ τμήμα του ΣΤ΄ βιβλίου της *Συνέχειας του Θεοφάνη* (*Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ΄, Bekker, σελ. 3-441), συνδέεται με τη διασκευή Β της *Χρονογραφίας* του Συμεών Λογοθέτη ή τον λεγόμενο εκτεταμένο Λογοθέτη, που χρησιμοποιεί ως πηγή. Το β΄ τμήμα του ΣΤ΄ βιβλίου της *Συνέχειας του Θεοφάνη* (*Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ΄, Bekker, σελ. 442-481) προέρχεται μάλλον από τη γραφίδα του Θεόδωρου Δαφνοπάτη, ο οποίος βρισκόταν εντός του αυτοκρατορικού περιβάλλοντος. Σχετικά βλ. K. Krumbacher, *Ιστορία Βυζαντινής Λογοτεχνίας*, ο.π., τομ. Α΄, σελ. 707-708· Herbert Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, ο.π., τομ. Β΄, σελ. 143-144· Απόστολος Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί*, ο.π., τομ. Β΄, σελ. 363.

⁴⁷⁶ Για τη διαφορετική πολιτικο-ιδεολογική τοποθέτηση των δύο τμημάτων του ΣΤ΄ βιβλίου της *Συνέχειας του Θεοφάνη* βλ. Τηλέμαχος Κ. Λουγγής, «Η βυζαντινή ιστοριογραφία», ο.π., σελ. 155-161· Τηλέμαχος Λουγγής, *Η ιδεολογία βυζαντινής ιστοριογραφίας*, ο.π., σελ. 131-141· Απόστολος Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί*, ο.π., τομ. Β΄, σελ. 358-362.

περιορίζονται, κατά περίπτωση, σε κάποιο σχόλιο είτε σε αναφορά ενός χαρακτηριστικού ή ιδιότητας. Αναφέρεται ο χρόνος εκδημίας και η διάρκεια της πατριαρχίας τους.

Το *Χρονικόν* του Συμεών Μάγιστρο Λογοθέτη παραδίδει αυτό το υλικό, το οποίο επαναλαμβάνει το α' τμήμα του ΣΤ' βιβλίου της *Συνέχειας του Θεοφάνη*.

Μέσα στη συνάφεια για τη βασιλεία του Λέοντα ΣΤ', οι δύο πηγές αναφέρουν σχεδόν αυτολεξεί την άνοδο στον πατριαρχικό θρόνο του Νικολάου Α' Μυστικού (901) μετά την εκδημία του πατριάρχη Αντωνίου,⁴⁷⁷ και ότι ήταν *μυστικός* του αυτοκράτορα⁴⁷⁸ δηλαδή σύμβουλος εξ απορρήτων.⁴⁷⁹ Το α' τμήμα του ΣΤ' βιβλίου της *Συνέχειας του Θεοφάνη*, προσθέτει και ένα επαινετικό σχόλιο αναφέροντας ότι ο εκλέχθηκε πατριάρχης Νικόλαος Α' Μυστικός *ὁ πολλὰ μὲν κατὰ τῆς σοφίας προτερήματα σὺν εὐσχήμονι καταστάσει*.⁴⁸⁰

Όταν ανέκυψε το ζήτημα της τετραγαμίας του Λέοντα ΣΤ', ο Νικόλαος Α' Μυστικός απομακρύνθηκε από τον πατριαρχικό θρόνο και εξορίστηκε από τον αυτοκράτορα (907).⁴⁸¹ Εκλέχθηκε ο Ευθύμιος (907), ο οποίος ήταν σύγκελλος.⁴⁸² Στην περίπτωση του Ευθυμίου και οι δύο πηγές προσθέτουν επαινετικά σχόλια, σχεδόν αυτολεξεί, για το πρόσωπο του νέου πατριάρχη. Από τον μεν Συμεών Μάγιστρο Λογοθέτη χαρακτηρίζεται ως *άνηρ ιεροπρεπῆς ἐγκρατῆς τε καὶ εὐλαβῆς πάνυ*,⁴⁸³ από τη δε *Συνέχεια του Θεοφάνη* ως *άνηρ ιεροπρεπῆς ἐγκρατῆς τε καὶ θεοσεβῆς*.⁴⁸⁴

⁴⁷⁷ Πρόκειται για τον πατριάρχη Αντώνιο Β' Καυλέα (893-901). Για τον Αντώνιο Β' και την πατριαρχία του βλ. Αναστάσιος Ι. Βασιλειάδης, *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Αντώνιος Β' (893-901)*, μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Θεολογική Σχολή, Τμήμα Θεολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2014· *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 125.

⁴⁷⁸ Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 282²²³⁻²²⁴. *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ', Bekker, σελ. 364⁹⁻¹⁰. Σημειώνεται εδώ ότι στη *Συνέχεια του Θεοφάνη* αναφέρεται εσφαλμένα το όνομα του Στεφάνου αντί για εκείνο του Αντωνίου.

⁴⁷⁹ Βλ. Ιωάννης Χρ. Κωνσταντινίδης, *Νικόλαος Α'*, ο.π., σελ. 36.

⁴⁸⁰ *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ', Bekker, σελ. 364¹⁰⁻¹¹.

⁴⁸¹ Σχετικά με το ζήτημα της τετραγαμίας και την απομάκρυνση του πατριάρχη βλ. παρακάτω σελ. 16-18.

⁴⁸² Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 289³⁴¹⁻³⁴². *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ', Bekker, σελ. 371⁶⁻⁷.

⁴⁸³ Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 289³⁴².

⁴⁸⁴ *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ', Bekker, σελ. 371⁷⁻⁸.

Στη συνέχεια, μέσα στη συνάφεια για τη βασιλεία του Αλέξανδρου (912-913),⁴⁸⁵ αδελφού τού Λέοντα ΣΤ΄, οι δύο πηγές αναφέρουν νέα αλλαγή στον πατριαρχικό θρόνο καθώς άλλαξαν τα πρόσωπα που ασκούσαν την αυτοκρατορική εξουσία. Ως πρώτη πράξη της σύντομης βασιλείας του νέου αυτοκράτορα Αλέξανδρου καταγράφεται η επαναφορά του πατριάρχη Νικολάου Α΄ Μυστικού, τον οποίο ενθρόνισε για δεύτερη φορά (912). Συγκλήθηκε σύνοδος στο ανάκτορο της Μαγναύρας που απομάκρυνε τον Ευθύμιο που ατιμώθηκε, καθαιρέθηκε και εξορίστηκε στη μονή τα Αγαθού,⁴⁸⁶ όπου απεβίωσε και ενταφιάστηκε στα Ψαμαθίου,⁴⁸⁷ μονή που ο ίδιος ίδρυσε.⁴⁸⁸

Οι δύο πηγές παρέχουν σχεδόν όμοιο κείμενο. Ο Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης παραθέτει τα γεγονότα μέσα σε δέκα σειρές ενώ το α΄ τμήμα του ΣΤ΄ βιβλίου της *Συνέχειας του Θεοφάνη* μέσα σε δώδεκα σειρές. Η σημαντική διαφορά είναι ότι ο Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης αφηγείται τα γεγονότα της καθαίρεσης

⁴⁸⁵ Ο Αλέξανδρος γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 872 και ήταν γιος του Βασιλείου Α΄ Μακεδόνας και της Ευδοκίας Ιγгерίνας. Από το 879 υπήρξε συναυτοκράτορας με τον αδελφό του Λέοντα ΣΤ΄. Μετά τον θάνατο του Λέοντα ΣΤ΄ (912) άσκησε μόνος την εξουσία με την υποθήκη να προστατεύσει τον ανήλικο γιο του αδελφού του, τον Κωνσταντίνο Ζ΄ Πορφυρογέννητο, και να του κληροδοτήσει την αυτοκρατορική εξουσία. Η βασιλεία του Αλέξανδρου διήρκεσε μόλις δεκατρείς μήνες, διότι το 913 πέθανε. Βλ. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 56-57.

⁴⁸⁶ Η μονή τα Αγαθού βρισκόταν στο στενό του Βοσπόρου. Ιδρύθηκε από τον πατριάρχη Νικηφόρο. Ο αυτοκράτορας Λέων ΣΤ΄ την δώρισε στον πατριάρχη Ευθύμιο, βλ. R. Janin, *Constantinople byzantine: Développement urbain et répertoire topographique*, [Archives de l'Orient Chrétien 4A], Paris: Institut Français d'Études Byzantines²1964, σελ. 482-483.

⁴⁸⁷ Η μονή τα Ψαμαθίου ιδρύθηκε από τον πατριάρχη Ευθύμιο. Βρισκόταν στα νοτιοδυτικά της Κωνσταντινουπόλεως, στη συνοικία Ψαμαθία και κοντά στη μονή Στουδίου, βλ. R. Janin, *Constantinople byzantine*, ό.π., σελ. 418· R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'empire byzantine: Première Partie: Le siège de Constantinople et patriarcat œcuménique*, τόμ. III: *Les Églises et les Monastères*, [Publications de l'Institut Français d'Études Byzantines], Paris: Institut Français d'Études Byzantines²1969, σελ. 116-117· *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 1754.

⁴⁸⁸ Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 294³-295¹². *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ΄, Bekker, σελ. 377²⁰-378¹⁰. Για την επάνοδο του Νικολάου Α΄ Μυστικού στον πατριαρχικό θρόνο και την καθαίρεση του Ευθυμίου βλ. Ιωάννης Χρ. Κωνσταντινίδης, *Νικόλαος Α΄*, ό.π., σελ. 57-64· Αλκμήνης Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Η συνάντηση Συμεών και Νικολάου Μυστικού (Αύγουστος 913) στα πλαίσια του βυζαντινοβουλγαρικού ανταγωνισμού*, [Βυζαντινά Κείμενα και Μελέται 3], Θεσσαλονίκη 1972, σελ. 44-46· Βασίλειος Διον. Κουκουσάς, *Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας στο Βυζάντιο. Από την περίοδο της Μακεδονικής δυναστείας έως την απελευθέρωση της Κωνσταντινουπόλεως από τους Φράγκους (867-1261)*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Π. Πουρναρά 2010, σελ. 85-86.

του Ευθυμίου με έναν πιο γενικό τρόπο⁴⁸⁹ ενώ η *Συνέχεια του Θεοφάνη* παραθέτει περισσότερες λεπτομέρειες.⁴⁹⁰ Επιπλέον, ο συγγραφέας του α' τμήματος του ΣΤ' βιβλίου της *Συνέχειας του Θεοφάνη* ή η πηγή από την οποία αντλεί αναφέρεται σε εκείνους που κακοποίησαν τον Ευθύμιο.⁴⁹¹ Χρησιμοποιεί μία χαρακτηριστική παρομοίωση γι' αυτούς: *ὥσπερ ἀνήμεροι θῆρες ἐμπεπηδηκότες* (κατά του Ευθυμίου).⁴⁹²

Ωστόσο και οι δύο πηγές κάνουν λόγο για την πραότητα και τη στωικότητα του πατριάρχη, που υπέμεινε τις βασάνους αδιαμαρτύρητα.⁴⁹³ Οι πηγές για μία ακόμη φορά εκφράζονται θετικά περί του Ευθυμίου με το επίθετο *ιεροπρεπής* να κυριαρχεί.⁴⁹⁴ Επίσης, χαρακτηρίζεται από μεν τον Συμεών Μάγιστρο Λογοθέτη ως *τίμιος και ιερός ἀνήρ*,⁴⁹⁵ από δε τη *Συνέχεια του Θεοφάνη* ως *ιερός...ἀνήρ και αἰδέσιμος*.⁴⁹⁶

Σημειώνεται ότι στο α' τμήμα του ΣΤ' βιβλίου της *Συνέχειας του Θεοφάνη* γίνεται αναφορά και στον κληρικό, που έτιλλε τη γενειάδα του Ευθυμίου. Η οικία του κληρικού *πυρκαϊᾶ παρεδόθη ἀοράτῳ* και όταν αυτός επέστρεψε βρήκε την οικία του καιόμενη αλλά και τη θυγατέρα του *ἐπειλημμένην και κρατηθεῖσαν και τὰς χεῖρας και τὸ στόμα και τὴν λαλιάν*, η οποία από τότε έμεινε κληνήρης μέχρι τον θάνατό της.⁴⁹⁷ Στην αφήγηση αυτή φαίνεται να αναμιγνύεται το ιστορικό με

⁴⁸⁹ «ἀτίμως ἀποτίλλοντες...τὴν τιμίαν γενειάδα και ἄλλας τινὰς ὕβρεις και ποινὰς αὐτῷ ἐπιφέροντες»: Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 295⁷⁻⁹.

⁴⁹⁰ «τὴν σεβασμίαν γενειάδα ἀπέτιλλον και ἐπὶ τράχηλον ὠθουν και ἄλλας ἀνυποίστους ποινὰς τούτῳ ἐπέφερον, ἐπιβάτην ἀποκαλοῦντες και μοιχὸν και ἄλλοτρία ἐπιτηδήσαντα γυναικί.»: *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ', Bekker, σελ. 378⁵⁻⁷.

⁴⁹¹ Ο Ιωάννης Χρ. Κωνσταντινίδης, *Νικόλαος Α'*, ο.π., σελ. 58-59 θεωρεῖ ότι πρόκειται για ένθερμους οπαδούς του Νικολάου.

⁴⁹² *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ', Bekker, σελ. 378⁴.

⁴⁹³ «ἄς ἡσύχως και πράως υπέμεινεν»: Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 295⁹⁻¹⁰. «πράως πάντα και ἡσύχως υπέφερον»: *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ', Bekker, σελ. 378⁸.

⁴⁹⁴ «τοῦ ἱεροπρεποῦς και ἀξιαγὰστου ἀνδρός»: Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 295⁸. «τοῦ ἱεροπρεποῦς ἀνδρός»: *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ', Bekker, σελ. 378⁴⁻⁵.

⁴⁹⁵ Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 295¹⁰.

⁴⁹⁶ *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ', Bekker, σελ. 378⁷⁻⁸.

⁴⁹⁷ *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ', Bekker, σελ. 378¹⁰⁻¹⁷.

το αγιογραφικό στοιχείο. Στο *Χρονικόν* του Συμεών Μάγιστρου Λογοθέτη παραλείπεται η σχετική αφήγηση ωστόσο διασώζεται στον Ψευδο-Συμεών.⁴⁹⁸

Οι εξεταζόμενες πηγές αναφέρουν σχεδόν αυτολεξεί την κοίμηση του πατριάρχη Νικολάου Α΄ Μυστικού στις 15 Μαΐου 925, έπειτα από τη δεύτερη πατριαρχία του που διήρκεσε δεκατρία χρόνια, και την ταφή του στη μονή των Γαλακρηνών που ο ίδιος έκτισε.⁴⁹⁹

Αμέσως μετά αναφέρουν αυτολεξεί ότι τον Αύγουστο (του 925) έγινε πατριάρχης ο μητροπολίτης Αμασειάς Στέφανος Β΄, ο οποίος ήταν ευνούχος.⁵⁰⁰ Έμεινε στον πατριαρχικό θρόνο μόνο δύο έτη και ένδεκα μήνες καθώς απεβίωσε το 928. Η μόνη διαφορά των πηγών βρίσκεται στο χρόνο της εκδημίας του. Ο Συμεών Μάγιστρος Λογοθέτης την τοποθετεί στις 18 Ιουλίου, η δε *Συνέχεια του Θεοφάνη* στις 15 Ιουλίου.⁵⁰¹

Μετά την εκδημία του Στέφανου Β΄ οι πηγές αναφέρουν αυτολεξεί ότι στις 14 Δεκεμβρίου εξέλεξαν τον μοναχό Τρύφωνα *έν τῷ Όψικίῳ μονάζοντα, ἐπ' εὐλαβείᾳ καὶ ἀγιότητι μαρτυρούμενον, καὶ χειροτονοῦσι πατριάρχην ἐπὶ χρόνῳ ρητῶ, μέχρι να φθάσει εἰς μέτρον ἡλικίας* ο Θεοφύλακτος, ο γιος του αυτοκράτορα Ρωμανού Α΄ Λακαπηνού, *ὄν ἔμελλον πατριάρχην χειροτονεῖν Κωνσταντινουπόλεως.*⁵⁰² Ο

⁴⁹⁸ Ψευδο-Συμεών, *Χρονογραφία*, Bekker, σελ. 716⁸⁻¹⁴. Ο Α. Φ. Μαρκόπουλος, *Η χρονογραφία του Ψευδο-Συμεών και οι πηγές της*, διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 1978, σελ. 144-145, 176, 182-183 διαπίστωσε ότι ο Ψευδο-Συμεών και το α΄ τμήμα του ΣΤ΄ βιβλίου της *Συνέχειας του Θεοφάνη* χρησιμοποίησαν μία κοινή πηγή, τη διασκευή Β της *Χρονογραφίας* του Συμεών Λογοθέτη ή τον λεγόμενο εκτεταμένο Λογοθέτη. Σχετικά με τις πηγές του εκδεδομένου τμήματος του Ψευδο-Συμεών βλ. στο ίδιο, σελ. 171-175· πρβλ. Απόστολος Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί*, ο.π., τμ. Β΄, σελ. 405-406.

⁴⁹⁹ Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 325³¹²⁻³¹⁵. *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ΄, Bekker, σελ. 410⁸⁻¹¹. Η μονή των Γαλακρηνών ήταν παλαιότερη, διαλυμένη και ερειπωμένη μονή, την οποίαν ο πατριάρχης Νικόλαος Α΄ Μυστικός ανοικοδόμησε και επανασύστησε. Βρισκόταν στην ασιατική πλευρά του Βοσπόρου, στην περιοχή της Χαλκηδόνας, βλ. R. Janin, *Constantinople byzantine*, ό.π., σελ. 497-498· Χ. Γ. Πατρινέλης), «Γαλακρηνῶν Μονή», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 4(1964), στ. 149-150· *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 815.

⁵⁰⁰ Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 325³¹⁶⁻³¹⁷. *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ΄, Bekker, σελ. 410¹¹⁻¹³.

⁵⁰¹ Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 330⁴²⁹⁻⁴³⁰. *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ΄, Bekker, σελ. 417⁸⁻⁹.

⁵⁰² Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 330⁴³¹⁻⁴³⁵. *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ΄, Bekker, σελ. 417⁹⁻¹⁴.

Ψευδο-Συμεών, αφηγούμενος τα σχετικά με την εκλογή του Τρύφωνος, κάνει λόγο περί ακούσιας παραίτησης καθώς με δόλο απέσπασαν την υπογραφή του.⁵⁰³

Πραγματικά, την πλήρωση του πατριαρχικού θρόνου διεκδικούσε ο αυτοκράτορας Ρωμανός Α΄ Λακαπηνός (920-944), ο οποίος είχε προαποφασίσει την εκλογή του Θεοφύλακτου, του νεότερου αλλά ανήλικου γιου του. Φρόντισε από πολύ νωρίς να χειροτονηθεί ο Θεοφύλακτος υποδιάκονος και να γίνει σύγκελλος επειδή τον προόριζε για τον πατριαρχικό θρόνο.⁵⁰⁴

Η εκλογή του Στέφανου Β΄ ήταν ενταγμένη στο σχέδιο του αυτοκράτορα να προωθήσει την εκλογή του γιου του στον πατριαρχικό θρόνο. Το ίδιο συνέβη και με την *ἐπί χρόνω ρητῶ* εκλογή του Τρύφωνος και την ακούσια παραίτησή του. Ο Ρωμανός Α΄ Λακαπηνός μεθόδευσε την εκλογή του γιου του, επιδιώκοντας τον έλεγχο του πατριαρχικού θρόνου.⁵⁰⁵

Επιπλέον, ο Συμεών Μάγιστρος Λογοθέτης αναφέρει ότι ο Θεοφύλακτος ήταν ευνούχος όταν χειροτονήθηκε υποδιάκονος.⁵⁰⁶ Προφανώς, ο ευνουχισμός του επταετούς Θεοφύλακτου ήταν ενταγμένος μέσα στο σχέδιο του Ρωμανού Α΄ Λακαπηνού, εφόσον αποτελούσε κώλυμα για την άνοδο στον αυτοκρατορικό θρόνο όχι όμως και για την άνοδο στον πατριαρχικό θρόνο.⁵⁰⁷

⁵⁰³ Ψευδο-Συμεών, *Χρονογραφία*, Bekker, σελ. 742¹⁴-743¹⁰.

⁵⁰⁴ Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 324³⁰⁶-325³⁰⁹. *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ΄, Bekker, σελ. 409²³-410³. Το φαινόμενο να γίνεται πατριάρχης ο σύγκελλος της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως ήταν πολύ συνηθισμένο, βλ. Αθηναγόρας μητροπολίτης Παραμυθίας και Πάργας, «Ο θεσμός των συγκέλλων», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 4(1927), σελ. 9· Venance Grumel, "Titulature de Métropolités Byzantins. I. Les métropolités syncelles", *Études Byzantines* 3(1945), σελ. 92-114, ιδίως σελ. 93· J. Darrouzès, *Recherches sur les Οφφίκια de l'Église byzantine*, [Archives de l'Orient Chrétien 11], Paris 1970, σελ. 19 και σημ. 3· Βασιλική Α. Λεονταρίτου, *Εκκλησιαστικά αξιώματα και υπηρεσίες στην πρώιμη και μέση βυζαντινή περίοδο*, [Forschungen zur Byzantinischen Rechtsgeschichte-Athener Reihe 8], Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Σάκκουλας 1996, σελ. 595-596.

⁵⁰⁵ Βασίλειος Διον. Κουκουσάς, *Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας*, ό.π., σελ. 106-107· Ελένη Δ. Κατή, *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Πολύευκτος (956-970): Συμβολή στην έρευνα των σχέσεων πατριαρχικής και αυτοκρατορικής εξουσίας*, [Collecta Academica XXXIII], Θεσσαλονίκη: Ostracon Publishing 2020, σελ. 118.

⁵⁰⁶ Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 324³⁰⁶.

⁵⁰⁷ Η Εκκλησία δεν απορρίπτει από την εκκλησιαστική ιεραρχία τους ευνούχους, ωστόσο ορίζει με ακρίβεια τις συνθήκες κάτω από τις οποίες γίνονται δεκτοί στον κλήρο, απορρίπτονται ή αποπέμπονται. Μία σειρά κανόνων καθορίζει το πλαίσιο. Πρόκειται για τους κανόνες ΚΑ΄, ΚΒ΄, ΚΓ΄, ΚΔ΄ των αγίων Αποστόλων

Ωστόσο, η επιδίωξη του αυτοκράτορα προσέκρουε στους περιορισμούς, που θέτουν οι κανόνες, ως προς την ηλικία του προσερχόμενου στον κλήρο⁵⁰⁸ και, κατά συνέπεια, του υποψήφιου πατριάρχη. Για τον λόγο αυτό εκλέχθηκε ο Τρύφων με τη δέσμευση ότι θα παραιτηθεί μόλις ενηλικιωθεί ο Θεοφύλακτος. Με την ορισμένου χρόνου εκλογή του Τρύφωνα σημειώθηκε απόκλιση από την *εκκλησιαστική ευταξία*,⁵⁰⁹ όπως και με την ακούσια παραίτησή του.⁵¹⁰

Τα πρόσωπα, που ενεπλάκησαν στην *ἐπί χρόνω ρητῶ* εκλογή, δεν κατονομάζονται στις εξεταζόμενες πηγές. Επίσης, δεν αναφέρεται το όνομα του αυτοκράτορα στην ειλημμένη απόφαση για την εκλογή του Θεοφύλακτου αλλά, αόριστα, χρησιμοποιείται η φράση *ἔμελλον πατριάρχην χειροτονεῖν*.

Στη συνέχεια, οι πηγές, πάλι κατά λέξη, αναφέρουν ότι τον Αύγουστο (931) *κατήγαγον* τον Τρύφωνα *τὸν ῥητὸν χρόνον τελέσαντα*, ο οποίος αποσύρθηκε στη μονή του όπου και απεβίωσε.⁵¹¹ Με τη χρήση του ρήματος *κατήγαγον* σε τρίτο πληθυντικό πρόσωπο αποφεύγουν για μία ακόμη φορά να αναφερθούν σε συγκεκριμένα πρόσωπα.

Ομοίως, αυτολεξεί, αναφέρονται στη χηρεία του πατριαρχικού θρόνου που διήρκεσε έναν χρόνο και πέντε μήνες μέχρι την ενηλικίωση του Θεοφύλακτου: *αὐτὸν*

και τον Α' κανόνα της Α' Οικουμενικής Συνόδου της Νικαίας, βλ. Γ. Α. Ράλλης – Μ. Ποτλής, *Σύνταγμα των θείων και ιερών κανόνων των τε αγίων και πανευφήμων Αποστόλων, και των ιερών οικουμενικών και τοπικών συνόδων, και των κατά μέρος αγίων πατέρων, εκδοθέν, Σύν πλείσταις άλλαις την εκκλησιαστικὴν κατάστασιν διεπούσαις διατάξεσι, μετά των αρχαίων εξηγητῶν, και διαφόρων αναγνωσμάτων*, Αθήνησιν 1852, τόμ. Β', σελ. 29-31, 114.

⁵⁰⁸ Οι κανόνες ΙΔ' και ΙΕ' κανόνα της Πενθέκτης ή εν Τρούλλω Συνόδου προβλέπουν χειροτονία σε υποδιάκονο στην ηλικία των είκοσι ετών, διάκονο στην ηλικία των είκοσι πέντε και πρεσβύτερο στα τριάντα έτη, βλ. Γ. Α. Ράλλης – Μ. Ποτλής, *Σύνταγμα*, ό.π., τόμ. Β', σελ. 337-338.

⁵⁰⁹ Θέματα *εκκλησιαστικής ευταξίας* ρυθμίζει ο ΙΖ' κανόνας της Α' και Β' συνόδου της Κωνσταντινουπόλεως, βλ. Α. Ράλλης – Μ. Ποτλής, *Σύνταγμα*, ό.π., τομ. Β', σελ. 701, και ιδιαίτερα σελ. 701-704, όπου το σχόλιο του Βαλασαμώνος.

⁵¹⁰ Κ. Μ. Ράλλη, *Περί παραιτήσεως επισκόπων κατά το Δίκαιον της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας*, Εν Αθήναις: «Εστία» 1911, σελ. 2-3.

⁵¹¹ Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 333⁴⁹⁵⁻⁴⁹⁷. *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ', Bekker, σελ. 421¹⁻³.

γὰρ ἔμελλε πατριάρχην, ὡς εἴρηται, καθιστᾶν. Επαναλαμβάνεται βέβαια ὅτι ἦταν γιος τοῦ Ῥωμανοῦ βασιλέως.⁵¹²

Οι πηγές επανέρχονται στο πρόσωπο του Θεοφύλακτου για να αναφέρουν σχεδόν αυτολεξεί ὅτι στις 2 Φεβρουαρίου (933) χειροτονήθηκε ὁ ῥηθεις τοῦ βασιλέως υἱὸς Θεοφύλακτος ἀπὸ τους παπικούς απεσταλμένους και εκδόθηκε συνοδικὸς τόμος.⁵¹³ Ὅμως τὸ ἀ΄ τμήμα τοῦ ΣΤ΄ βιβλίου τῆς *Συνέχειας τοῦ Θεοφάνη* παρουσιάζει στο σημεῖο αὐτὸ μία σημαντικὴ διαφοροποίηση. Μεταξὺ τῆς χρονολογικῆς τοποθέτησης τοῦ γεγονότος και τῆς αναφοράς τῆς τέλεσης τῆς χειροτονίας ἀπὸ τους παπικούς απεσταλμένους, ὁ συγγραφέας βρίσκει τὴν ευκαιρία να παρεμβάλει δύο σειρές για να ἐπισημάνει ὅτι ὁ Θεοφύλακτος τοῦ πατρῷου φρονήματος ἐφ΄ ἅπασιν ἐξερχόμενος, ἀλλὰ καὶ τοῖς πρόσω παρεκτεινόμενος κατορθώμασι μετὰ καὶ τῆς προσοῦσης ἐλλογιμότητος, χειροτονήθηκε.⁵¹⁴

Με τὸν τρόπο αὐτὸ ἀναδείχθηκε πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ὁ νεαρὸς Θεοφύλακτος, προκαλώντας ἀντιδράσεις και συγκρούσεις στο ἐσωτερικὸ τῆς Ἐκκλησίας. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐκλογή του, ἀντιδράσεις προκάλεσε στη συνέχεια και ὁ ἴδιος, ὡς πρόσωπο, καθὼς με τὴ συμπεριφορὰ και τὶς ἐνέργειές του υπῆρξε πρόξενος πολλῶν σκανδάλων. Ἡ πατριαρχία του ἦταν μία περίοδος ἀνωμαλίας για τὴν Ἐκκλησία.⁵¹⁵

Επειδὴ ἡ ἀφήγηση τοῦ Συμεὼν Μάγιστρος και Λογοθέτη σταματᾶ στον θάνατο τοῦ Ῥωμανοῦ Α΄ Λακαπηνοῦ (948), για τὸν λόγο αὐτὸ δεν παρέχει μαρτυρία για τὸ τέλος τοῦ Θεοφύλακτου. Ὅμως τὸ β΄ τμήμα τοῦ ΣΤ΄ βιβλίου τῆς *Συνέχειας τοῦ Θεοφάνη*, που συνεχίζει τὴν ἀφήγησή του μέχρι τὸν θάνατο τοῦ Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου (959), ἀναφέρει ὅτι ὁ Θεοφύλακτος ἀρρωστήσας καὶ πρὸς τὸ θανεῖν ἐγγίσας καὶ μικρὸν ῥωσθεῖς...καὶ αὐθις ὑπὸ τῆς νόσου κυριευθεῖς τέλει τοῦ βίου χρᾶται, πατριαρχεύσας χρόνους εἴκοσι καὶ τέσσαρσι.⁵¹⁶ Ἀν και ἡ πηγὴ δεν

⁵¹² Συμεὼν Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 333⁴⁹⁷⁻⁵⁰⁰. *Συνέχεια τοῦ Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ΄, Bekker, σελ. 421³⁻⁶.

⁵¹³ Συμεὼν Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 334⁵¹⁶⁻⁵²⁰. *Συνέχεια τοῦ Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ΄, Bekker, σελ. 422^{3-4, 7-9}.

⁵¹⁴ *Συνέχεια τοῦ Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ΄, Bekker, σελ. 422⁵⁻⁷.

⁵¹⁵ Ελένη Δ. Κατή, *Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Πολύευκτος*, ο.π., σελ. 119-120.

⁵¹⁶ *Συνέχεια τοῦ Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ΄, Bekker, σελ. 444^{14-15, 17-19}.

κάνει καμία αναφορά στις πράξεις του Θεοφύλακτου, ωστόσο με αφορμή την αναφορά της εκδημίας του (956) προβαίνει σε ένα σχόλιο, που παρουσιάζει ενδιαφέρον, διότι, απροσδόκητα, δικαιολογεί τον Θεοφύλακτο χωρίς να έχει κάνει νωρίτερα καμία αναφορά στον βίο ή τη δράση του. Σύμφωνα με την πηγή ο Θεοφύλακτος *οὐκ ἐνέδωκεν ἑαυτὸν τῆς πονηρᾶς μοχθηρίας καὶ τοῦ μετὰ δώρων χειροτονεῖν τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ἐπιμελεῖσθαι τῶν ἵππων καὶ βλακειῶν*.⁵¹⁷

Η ύπαρξη του σχολίου είναι τουλάχιστον περίεργη, καθώς αντιβαίνει στη συνήθη διαπραγμάτευση της χρονογραφίας για το θέμα της πατριαρχικής διαδοχής. Επιπλέον, είναι ενδιαφέρουσα και παράδοξη η θέση του σχολίου, καθώς βρίσκεται στο β' τμήμα του ΣΤ' βιβλίου της *Συνέχειας του Θεοφάνη*, το οποίο, σύμφωνα την έρευνα, εκφράζει την πολιτική ιδεολογία της Μακεδονικής δυναστείας.⁵¹⁸ Αυτό που θα περίμενε κανείς είναι η θετική τοποθέτηση για τον Θεοφύλακτο να βρίσκεται στο α' τμήμα του ΣΤ' βιβλίου της *Συνέχειας του Θεοφάνη*, στο οποίο προβάλλεται ο Ρωμανός Α' Λακαπηνός. Αξίζει να σημειωθεί ότι η συγκεκριμένη πηγή παραλείπει να αναφέρει ότι ο Θεοφύλακτος ήταν ευνούχος.

Η στάση των δύο τμημάτων του ΣΤ' βιβλίου της *Συνέχειας του Θεοφάνη* διαφοροποιείται ως προς το πρόσωπο του Θεοφύλακτου. Ο συγγραφέας του α' τμήματος του ΣΤ' βιβλίου χρησιμοποιεί επαινετικές εκφράσεις για τον Θεοφύλακτο, άλλωστε είναι γιος του Ρωμανού Α' Λακαπηνού, τον οποίον εκτιμά. Το β' τμήμα δεν περιέχει παρόμοιες επαινετικές εκφράσεις για τον Θεοφύλακτο, ωστόσο τον δικαιολογεί και μάλιστα ως μη όφειλε εφόσον εκφράζει την πολιτική ιδεολογία της Μακεδονικής δυναστείας.

4. 2. Οι έμμεσες αναφορές στους πατριάρχες

⁵¹⁷ *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ', Bekker, σελ. 444¹⁵⁻¹⁷. Σχετικά με τη διαφορετική προσέγγιση της προσωπικότητας του Θεοφύλακτου από τη *Συνέχεια του Θεοφάνη* και τις μεταγενέστερες πηγές βλ. Ελένη Δ. Κατή, *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Πολύευκτος*, ο.π., σελ. 61-62 και σημ. 103, 119-120 σημ. 12, 13.

⁵¹⁸ Για την ύπαρξη των δύο αντίθετων πολιτικών ιδεολογιών που επηρεάζουν τη βυζαντινή ιστοριογραφία του 10ου αιώνα, βλ. Στο παρόν σελ. 7.

Το *Χρονικόν* του Συμεών Μάγιστρου Λογοθέτη και το α΄ τμήμα του ΣΤ΄ βιβλίου της *Συνέχειας του Θεοφάνη* περιέχουν έμμεσες αναφορές στους πατριάρχες μέσα σε αφηγήσεις γεγονότων, που συνδέονται τόσο με τους βασιλείς όσο και με την Εκκλησία όπως βαπτίσεις και γάμους βασιλικών προσώπων, βασιλικές στέψεις, εγκαίνια βασιλικής μονής, επίσημη υποδοχή ιερού κειμηλίου.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, όταν κάνουν λόγο για τη γέννηση (905) και τη βάπτιση του Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου (906), αναφέρουν ότι το μυστήριο τέλεσε ο πατριάρχης Νικόλαος Α΄ Μυστικός κατά τὰ ἅγια Φῶτα στην Αγία Σοφία.⁵¹⁹

Το ίδιο συμβαίνει και για δύο βασιλικούς γάμους, καθώς τα μυστήρια τέλεσαν οι πατριάρχες. Ο πρώτος είναι ο γάμος του Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου με την Ελένη, θυγατέρα του Ρωμανού Α΄ Λακαπηνού, τον οποίον τέλεσε ο πατριάρχης Νικόλαος Α΄ Μυστικός το 919.⁵²⁰ Ο δεύτερος είναι ο γάμος της Μαρίας, θυγατέρας του βασιλέως Χριστόφορου και εγγονής του Ρωμανού Α΄ Λακαπηνού, με τον Πέτρο της Βουλγαρίας, γιο του Συμεών, τον οποίο τέλεσε ο πατριάρχης Στέφανος Β΄ το 927.⁵²¹

Εξαίρεση αποτελεί ο τέταρτος γάμος του Λέοντα ΣΤ΄, που νυμφεύθηκε τη Ζωή Καρβωνοψίνα και την αναγόρευσε αυγούστα (906). Το μυστήριο τέλεσε ο πρεσβύτερος Θωμάς, ο οποίος καθαιρέθηκε, διότι ευλόγησε τέταρτο γάμο. Λόγω της τετραγαμίας⁵²² ο πατριάρχης Νικόλαος Α΄ Μυστικός εμπόδισε την είσοδο του

⁵¹⁹ Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 288³²⁵⁻³²⁷. *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ΄, Bekker, σελ. 370¹¹⁻¹². Ο Κωνσταντίνος είχε γεννηθεί εκτός γάμου. Η Εκκλησία δεν είχε αντίρρηση να βαπτίσει το παιδί του αυτοκράτορα υπό τον όρο ότι αυτός θα απομακρυνθεί από τη Ζωή. Περισσότερα για τη βάπτιση βλ. Ιωάννης Χρ. Κωνσταντινίδης, *Νικόλαος Α΄*, ό.π., σελ. 44-45· Αλκμήνης Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Η συνάντηση Συμεών, ο.π.*, σελ. 38.

⁵²⁰ Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 310¹⁴⁻¹⁶. *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ΄, Bekker, σελ. 394¹⁹⁻²³.

⁵²¹ Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 327³⁷⁵-328³⁷⁹. *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ΄, Bekker, σελ. 414¹⁻⁵.

⁵²² Για το ζήτημα της τετραγαμίας αναπτύχθηκε πλούσια βιβλιογραφία, βλ. Αναστ. Χριστοφιλοπούλου, *Ελληνικόν Εκκλησιαστικόν Δίκαιον*, Αθήναι: (Τζάκας-Δελαγραμμάτικας) ²1965· *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 2027. Ενδεικτικά, για το ζήτημα και την έριδα που προκάλεσε βλ. M. Jugie, *Le schisme byzantin: Aperçu historique et doctrinal*, Paris: P. Lethielleux 1941, σελ. 159 κ. εξ.· R. J. H. Jenkins – B. Laourdas, "Eight letters of Arethas on the fourth marriage of Leo the Wise", *Ελληνικά* 14(1956), σελ. 293-

αυτοκράτορα στο ναό.⁵²³ Κατά την 1η Φεβρουαρίου (907) κάλεσαν τον πατριάρχη στο παλάτι και πολλά λιπαρήσαντες δεχθήναι τον Λέοντα ΣΤ' στον ναό⁵²⁴ αλλά ο πατριάρχης αρνήθηκε και *ἐπεὶ πεῖσαι οὐκ ἠδυνήθησαν*, τον επιβίβασαν σε ένα μικρό πλοίο, τον αποβίβασαν στην Ιέρεια, στην απέναντι πλευρά του Βοσπόρου,⁵²⁵ και από εκεί οδηγήθηκε πεζοπορώντας μέσα σε πολύ χιόνι, μέχρι τη μονή των Γαλακρηνών.⁵²⁶ Αυτά μαρτυρούν οι υπό εξέταση πηγές για την απομάκρυνση του

372· R. J. H. Jenkins, "Three Documents Concerning the 'Tetragamy'", *Dumbarton Oaks Papers* 16(1962), σελ. 231-241· P. Karlin-Hayter, "New Arethas Texts", *Byzantion* 31(1961), σελ. 273-307 και 34(1964), σελ. 49-57· Ιωάννης Χρ. Κωνσταντινίδης, *Νικόλαος Α'*, ο.π., σελ. 42-67, 82-86· Georg Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους*, μτφ. Ιωάννης Παναγόπουλος, τόμ. Β', Αθήνα: Ιστορικές Εκδόσεις Στέφανος Βασιλόπουλος 1981, σελ. 135-137, 148-149· P. Karlin-Hayter, "Le Synode à Constantinople", ο.π., σελ. 59-101· P. Karlin-Hayter, *Vita Euthymii*, ο.π., σελ. 6-9 της εισαγωγής· *Nicholas I Patriarch of Constantinople: Miscellaneous Writings*, έκδ. L. G. Westerink, [Corpus Fontium Historiae Byzantinae, Series Washingtonensis 20], Washington 1981· N. Itsines, *Patriarch Nicholas Mysticos and the Fourth Marriage of Leo VI the Wise*, New York 1973· J. Booramra, "The Eastern Schism of 907 and the Affair of the Tetragamia", *Journal of Ecclesiastical History* 25(1974), σελ. 113-133· Shaun Tougher, *The Reign of Leo VI (886-912): Politics and People*, [The Medieval Mediterranean 15], Leiden-New York-Köln 1997, σελ. 133-163. Πρβλ. Nicolas Oikonomides, "La dernière volonté de Léon VI au sujet de la tétragamie (mai 912)", *Byzantinische Zeitschrift* 56(1963), σελ. 46-52· Nicolas Oikonomides, "La "préhistoire" de la dernière volonté de Léon VI au sujet de la tétragamie", *Byzantinische Zeitschrift* 56(1963), σελ. 264-270· Nicolas Oikonomides, "Leo VI and the narthex mosaic of Saint Sophia", *Dumbarton Oaks Papers* 30(1976), σελ. 161-170· Nicolas Oikonomides, "Leo VI's legislation of 907 forbidding fourth marriages. An interpolation in the *Procheiros Nomos* (IV 25-27)", *Dumbarton Oaks Papers* 30(1976), σελ. 175-193. Γενικότερα για το ζήτημα βλ. Paul Lemerle, *Ο πρώτος βυζαντινός ουμανισμός: Σημειώσεις και παρατηρήσεις για την εκπαίδευση και την παιδεία στο Βυζάντιο από τις αρχές ως τον 10ο αιώνα*, μτφ. Μαρία Νυσταζοπούλου – Πελεκίδου, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης 1981, σελ. 186· Hans-Georg Beck, *Ιστορία της Ορθόδοξης Εκκλησίας στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, τόμ. Α', [Βιβλιοθήκη Βυζαντινής Ιστορίας και Φιλολογίας 3], (Αθήνα: Βασιλόπουλος 2004), σελ. 331-344· J. M. Hussey, *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, [Oxford History of the Christian Church], Oxford: Clarendon Press 1986, σελ. 102-108.

⁵²³ Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 288³²⁹⁻³³². *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ', Bekker, σελ. 370¹⁶⁻¹⁹. Για την απαγόρευση αυτή βλ. Ιωάννης Χρ. Κωνσταντινίδης, *Νικόλαος Α'*, ο.π., σελ. 47· Αλκμήνης Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Η συνάντηση Συμεών, ο.π.*, σελ. 38-39. Άλλη μία περίπτωση απαγόρευσης απαντάται αργότερα, το 963, όταν ο πατριάρχης Πολύευκτος δεν επέτρεψε στον αυτοκράτορα Νικηφόρο Φωκά την είσοδο στο θυσιαστήριο πριν δεχθεί το επιτίμιο για τους δευτερόγαμους. Σχετικά βλ. Ελένη Δ. Κατή, *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Πολύευκτος*, ο.π., σελ. 185-188, 197-198.

⁵²⁴ Από τις αφηγήσεις των πηγών συνάγεται ότι μαζί με τον αυτοκράτορα Λέοντα ΣΤ' ήταν και ο Σαμωνάς, ο νέος παρακοιμώμενος, η εκλογή του οποίου έγινε *διὰ τὸ εἶναι τῶν βασιλεῖν συνεργὸς πρὸς πᾶσαν παρανομίαν καὶ κακίαν, καὶ κατὰ τῆς ἐκκλησίας ἤρξατο μελετᾶν*: Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 288³³⁴⁻³³⁶. πρβλ. *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ', Bekker, σελ. 370²¹-371¹.

⁵²⁵ Η Ιέρεια βρισκόταν στην ασιατική πλευρά του Βοσπόρου. Ήταν προάστιο της Χαλκηδόνας με λιμάνι, βλ. R. Janin, *Constantinople byzantine*, σελ. 148-150, 239· *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 929.

⁵²⁶ Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σ. 288³³⁶-289³⁴¹. *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ', Bekker, σελ. 371¹⁻⁶.

Νικολάου Α΄ Μυστικού από τον πατριαρχικό θρόνο χωρίς να παρέχουν καμία άλλη λεπτομέρεια⁵²⁷ καθώς ενδιαφέρονται λίγο για τα εκκλησιαστικά πράγματα.

Πάντως αξίζει να σημειωθεί ότι ο Λέων ΣΤ΄ θεωρούσε τον πατριάρχη δηλωμένο εχθρό του και ότι οι σχέσεις τους οξύνθηκαν μετά την αρνητική και άκαμπτη στάση του πατριάρχη στο ζήτημα του τέταρτου γάμου.⁵²⁸ Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι ο γάμος αυτός, ως τέταρτος, ήταν αντίθετος με τους κανόνες της Εκκλησίας, αλλά και με τους νόμους της Πολιτείας.⁵²⁹ Εξάλλου, η νομοθεσία της Πολιτείας του 10ου αιώνα, και μάλιστα με Νεαρά του συγκεκριμένου αυτοκράτορα, θέσπισε αυστηρή διάταξη ήδη για τους δευτερόγαμους.⁵³⁰

Αμέσως μετά την αφήγηση για την απομάκρυνση του Νικολάου Α΄ Μυστικού από τον πατριαρχικό θρόνο οι πηγές αναφέρουν ότι στη θέση του χειροτονήθηκε ο Ευθύμιος και παραθέτουν τη φήμη ότι εξ αποκαλύψεως αποδέχθηκε την αρχιερωσύνη⁵³¹ επειδή ο Λέων ΣΤ΄ σκεπτόταν να εκδώσει νόμο που να επιτρέπει τον τρίτο και τον τέταρτο γάμο.⁵³² Οι πηγές που εξετάζονται εδώ δεν κάνουν καθόλου λόγο για τη στάση του Ευθυμίου απέναντι στο ζήτημα του τέταρτου γάμου.⁵³³

Η παρουσία των πατριαρχών αναφέρεται αυτολεξεί και σε βασιλικές στέψεις. Η πρώτη στέψη είναι του Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου. Την ημέρα της Πεντηκοστής (908) ο Λέων ΣΤ΄ έστεψε, ως συμβασιλέα, τον γιο του Κωνσταντίνο διὰ

⁵²⁷ Διαπραγμάτευση για το ζήτημα της απομάκρυνσης του πατριάρχη Νικολάου και το θέμα της καθαίρεσης ή της παραίτησης βλ. Ιωάννης Χρ. Κωνσταντινίδης, *Νικόλαος Α΄*, ό.π., σελ. 50-52· Αλκμήνης Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Η συνάντηση Συμεών*, ο.π., σελ. 40.

⁵²⁸ Αλκμήνης Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Η συνάντηση Συμεών*, ο.π., σελ. 36-37.

⁵²⁹ Βασίλειος Διον. Κουκουσάς, *Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας*, ο.π., σελ. 80-81.

⁵³⁰ Πρόκειται για την 90ή Νεαρά του Λέοντα ΣΤ΄, βλ. P. Noailles – A. Dain, *Les Nouvelles de Leon VI le Sage*, Paris 1994, σελ. 296-299· Σπ. Ν. Τρωιάνος, *Οι Νεαρές Λέοντος ΣΤ΄ του Σοφού*, Αθήνα 2007, σελ. 256-257. Επίσης, βλ. Ελένη Δ. Κατή, *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως*, σελ. 187-188 και σημ. 11.

⁵³¹ «ὄν φασιν καταδέξασθαι τοῦτο ἐξ ἀποκαλύψεως θείας»: Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 289³⁴²⁻³⁴³. «ὄν φασιν ἐκ θείας ἀποκαλύψεως τὴν ἀρχιερωσύνην καταδέξασθαι»: *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ΄, Bekker, σελ. 371⁸⁻⁹.

⁵³² Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 289³⁴²⁻³⁴⁵. *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ΄, Bekker, σελ. 371⁸⁻¹¹.

⁵³³ Ο Ευθύμιος ήταν γενικά κατά του τέταρτου γάμου αλλά ειδικά στην περίπτωση του Λέοντα ΣΤ΄ άσκησε οικονομία αρνούμενος όμως να μνημονεύσει τη Ζωή ως αυγούστα και να αποδεχθεί την απαίτησή της να αποκαταστήσει τον ιερέα που ευλόγησε τον γάμο της. Βλ. Ιωάννης Χρ. Κωνσταντινίδης, *Νικόλαος Α΄*, ο.π., σελ. 55· Αλκμήνης Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Η συνάντηση Συμεών*, ο.π., σελ. 41.

*Ευθυμίου πατριάρχου.*⁵³⁴ Οι πηγές δεν περιέχουν κανένα σχόλιο ούτε άλλη αναφορά στο γεγονός. Σημειώνεται εδώ ότι ο πατριάρχης, ενεργώντας κατ' οικονομίαν, συγκατατέθηκε να στέψει τον Κωνσταντίνο Ζ', ο οποίος ήταν μεν νόθος αλλά ήταν ο μοναδικός διάδοχος του θρόνου.⁵³⁵

Η δεύτερη στέψη είναι του Ρωμανού Α' Λακαπηνού ως βασιλέως. Την Κυριακή των Προπατόρων (920) στέφθηκε με το διάδημα της βασιλείας *παρά Κωνσταντίνου βασιλέως και Νικολάου πατριάρχου.*⁵³⁶

Η τρίτη στέψη είναι του Στέφανου και του Κωνσταντίνου, γιων του Ρωμανού Α' Λακαπηνού. Στην περίπτωση αυτή οι πηγές μαρτυρούν ότι ανήμερα των Χριστουγέννων (923) *ἔστεψε Ῥωμανὸς τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ* χωρίς αναφορά στον πατριάρχη. Ωστόσο, μάλλον πρέπει να θεωρηθεί ως δεδομένο ότι η στέψη έγινε διά του πατριάρχου εφόσον, πρώτον, έγινε στην Αγία Σοφία και, δεύτερον, μέσα στην ίδια παράγραφο η αφήγηση ολοκληρώνεται με τη χειροτονία του Θεοφύλακτου, του μικρότερου γιου του Ρωμανού Α' Λακαπηνού, ως υποδιακόνου από τον πατριάρχη Νικόλαο Α' Μυστικό και την προχείρισή του ως σύγκελλου.⁵³⁷ Οι πηγές μέσα στην παράγραφο αυτή, όπου αφηγούνται τις πρωτοβουλίες του Ρωμανού Α' Λακαπηνού για τους γιους του, φαίνεται ότι επέλεξαν να αναφέρουν μόνο το όνομα του Ρωμανού Α' Λακαπηνού στο κοσμικό γεγονός, τη βασιλική στέψη, και φυσικά τον Πατριάρχη στο εκκλησιαστικό μυστήριο της χειροτονίας του υποδιακόνου.

Τέλος, γίνονται δύο ακόμη έμμεσες αναφορές, η μία στον πατριάρχη Ευθύμιο και η άλλη στον Θεοφύλακτο με αφορμή δύο γεγονότα που συνδέονται με τους

⁵³⁴ Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 292⁴⁰¹⁻⁴⁰². *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ', Bekker, σελ. 375⁹⁻¹⁰.

⁵³⁵ Πρβλ. Ιωάννης Χρ. Κωνσταντινίδης, *Νικόλαος Α'*, ο.π., σελ. 55.

⁵³⁶ Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 313⁷⁶⁻⁷⁹. *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ', Bekker, σελ. 397²²⁻³⁹⁸.

⁵³⁷ Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 324³⁰⁴⁻³²⁵³⁰⁹. *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ', Bekker, σελ. 409²¹⁻⁴¹⁰³. Ο Ρωμανός Α' Λακαπηνός προχώρησε σε άλλες τρεις στέψεις μελών της οικογένειάς του στις οποίες δεν αναφέρεται από τις πηγές ο Πατριάρχης. Ο Ιωάννης Χρ. Κωνσταντινίδης, *Νικόλαος Α'*, ο.π., σελ. 81, σημ. 5, όπου παραπέμπει και στον R. Guiland, "Les noces plures à Byzance", *Byzantinoslavica* 9(1947-1948), σελ. 9-30, ιδίως σελ. 22, αναφέρει «όλας αυτάς τας στέψεις, ετέλεσε προφανώς ο Νικόλαος».

βασιλείς αλλά και την Εκκλησία. Η αναφορά στον πατριάρχη Ευθύμιο απαντάται, σχεδόν αυτολεξεί, στο σημείο που οι πηγές αφηγούνται ότι ο Λέων ΣΤ΄ έκτισε *μονήν ἐν Ὁσίαις, καὶ ἀπῆλθεν ἄμα Εὐθυμίῳ πατριάρχη καὶ ἐνεκαίνισε ταύτην*.⁵³⁸

Η άλλη αναφορά συνδέεται με τον πατριάρχη Θεοφύλακτο και απαντάται στην παράγραφο που αφηγείται την υποδοχή στην Κωνσταντινούπολη του εκμαγείου του Χριστού από την Έδεσσα (944).⁵³⁹ Το ιερό κειμήλιο υποδέχθηκαν *οἱ τε τοῦ βασιλέως δύο υἱοὶ Στέφανός τε καὶ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ γαμβρὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος σὺν τῷ πατριάρχη Θεοφυλάκτῳ*.⁵⁴⁰ Πρόκειται για το *ιερόν μανδήλιον* στο οποίο, σύμφωνα με την παράδοση, ήταν αποτυπωμένο το πρόσωπο του Χριστού, η χειροποίητη εικόνα του και αποτελούσε το ιερότερο κειμήλιο για τους χριστιανούς. Είναι το πρώτο από μία σειρά ιερών κειμηλίων που επανακτήθηκαν τον 10ο αιώνα από τους Βυζαντινούς και μεταφέρθηκαν στην Κωνσταντινούπολη.⁵⁴¹ Το *ιερόν μανδήλιον* επανακτήθηκε το 943-944 από τον Ιωάννη Κουρκούα, επί βασιλείας Ρωμανού Α΄ Λακαπηνού, και μεταφέρθηκε από την Έδεσσα στην Κωνσταντινούπολη όπου το υποδέχθηκαν την 15η Αυγούστου 944 με τις αρμόζουσες τιμές.⁵⁴²

⁵³⁸ Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 293⁴³¹⁻⁴³³. *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ΄, Bekker, σελ. 376²⁰⁻²², όπου το τοπωνύμιο αναφέρεται ως *Νοσιαῖς*.

⁵³⁹ Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 338⁶¹⁰-339⁶²⁹. *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ΄, Bekker, σελ. 432⁴⁻²⁴.

⁵⁴⁰ Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 338⁶²⁴⁻⁶²⁶. *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ΄, Bekker, σελ. 432¹⁹⁻²¹.

⁵⁴¹ Τα περισσότερα ιερά κειμήλια μεταφέρθηκαν στην Κωνσταντινούπολη επί βασιλείας Νικηφόρου Φωκά και πατριαρχίας Πολύευκτου, βλ. Ελένη Δ. Κατή, *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Πολύευκτος*, ό.π., σελ. 150-157.

⁵⁴² Σχετικά με την επανάκτηση του *ιερού μανδηλίου* βλ. Steven Runciman, *The Emperor Romanus*, ό.π., σελ. 145, 229-230· St. Runciman, "Some Remarks on the Image of Edessa", *The Cambridge Historical Journal* 3(1931), σελ. 238-252· A. Cameron, "The History of the Image of Edessa: The Telling of a Story", στο: *Okeanos, Essays presented to Ihor Ševčenko, Harvard Ukrainian Studies* 7(1983), σελ. 80-94· Αθηνά Κόλια-Δερμιτζάκη, *Ο βυζαντινός «ιερός πόλεμος»: Η έννοια και η προβολή του θρησκευτικού πολέμου στο Βυζάντιο*, [Ιστορικές Μονογραφίες 10], (Αθήνα: Ιστορικές Εκδόσεις Στ. Δ. Βασιλόπουλος 1991), σελ. 275-279· Denis F. Sullivan, "Siege Warfare, Nikephoros II Phokas, Relics and Personal Piety", στο: *Byzantine Religions Culture. Studies in Honor of Alice-Maury Talbot*, Leiden 2012, σελ. 395-410, ιδίως σελ. 395-402. Το *ιερόν μανδήλιον* της Έδεσσας συνδέεται με το ιερό κειμήλιο της *κεράμου*. Σύμφωνα με την παράδοση η χειροποίητη εικόνα του Χριστού αποτυπώθηκε στο κεραμίδι το οποίο ήλθε σε επαφή με το *ιερόν μανδήλιον*. Το κειμήλιο της *κεράμου* μεταφέρθηκε από τον Νικηφόρο Φωκά στην Κωνσταντινούπολη ως λάφυρο μετά από την κατάληψη της Ιεράπολης κατά την επιστροφή του από την εκστρατεία στη Συρία το έτος

4. 3. Οι μαρτυρίες για την παρουσία των πατριαρχών σε γεγονότα που συνδέονται με την κοσμική ιστορία

Το Χρονικόν του Συμεών Μάγιστρου Λογοθέτη και το α΄ τμήμα του ΣΤ΄ βιβλίου της *Συνέχειας του Θεοφάνη* περιέχουν, ως επί το πλείστον, σύντομες μαρτυρίες για τους πατριάρχες καθώς το κέντρο βάρους πέφτει σχεδόν αποκλειστικά στον αυτοκράτορα και το ενδιαφέρον τους στρέφεται περισσότερο στην αυτοκρατορική αυλή και λιγότερο στα εκκλησιαστικά πράγματα. Η πλειονότητα των μαρτυριών αφορά στον πατριάρχη Νικόλαο Α΄ Μυστικό και μόνο μία στον πατριάρχη Θεοφύλακτο. Περιλαμβάνονται δε μέσα σε αφηγήσεις γεγονότων, που αφορούν στην εσωτερική και εξωτερική πολιτική της βυζαντινής αυτοκρατορίας.

4. 3. 1. Οι πατριάρχες μέσα σε αφηγήσεις γεγονότων εσωτερικής πολιτικής

Οι πατριάρχες που εμπλέκονται σε διάφορα γεγονότα σχετιζόμενα με την εσωτερική πολιτική είναι ο Νικόλαος Α΄ Μυστικός και ο Θεοφύλακτος.

Ο Συμεών Μάγιστρος Λογοθέτης σε αφήγηση που σχετίζεται με την απώλεια του Ταυρομενίου στη Σικελία (902), εξαιτίας αμελείας ή μάλλον προδοσίας των υπευθύνων, διασώζει και μία μαρτυρία που συνδέεται με τον πατριάρχη Νικόλαο Α΄ Μυστικό. Για την τιμωρία των υπόλογων, που θεωρήθηκαν προδότες, η πηγή μαρτυρεί ότι *παρά τε τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ πατριάρχου ἐλεχθέντων παρὰ Μιχαὴλ τοῦ Χαράκτου ὡς προδότων κατεκρίθησαν θανάτῳ. παρακληθέντος δὲ τοῦ βασιλέως παρὰ Νικολάου πατριάρχου τὸν θάνατον συνεχωρήθησαν, τυφθέντες μόνον καὶ δημευθέντες καὶ ἀποκαρέντες μοναχοί* σε διαφορετικές μονές.⁵⁴³ Ο ρόλος του πατριάρχη στην υπόθεση είναι καθοριστικός. Μετέχει στην κρίση των υπευθύνων και στη λήψη της απόφασης για την τιμωρία τους, ωστόσο με τη μεσολάβησή του

966. Σχετικά βλ. Αθηνά Κόλια-Δερμιτζάκη, *Ο βυζαντινός «ιερός πόλεμος»*, ό.π., σελ. 281· Ελένη Δ. Κατή, *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Πολύευκτος*, ό.π., σελ. 152-153.

⁵⁴³ Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 283²⁴³-284²⁴⁸.

μεταβάλλεται η καταδικαστική απόφαση και η θανατική ποινή που τους επιβλήθηκε μετατρέπεται σε ξυλοδαρμό, δήμευση της περιουσίας τους και εγκλεισμό σε μονές.

Το α' τμήμα του ΣΤ' βιβλίου της *Συνέχειας του Θεοφάνη* αφιερώνει μόλις μία πρόταση για την απώλεια του Ταυρομενίου⁵⁴⁴ χωρίς να κάνει καμία άλλη αναφορά. Αποσιωπά τη μεσολάβηση του Νικολάου Α' Μυστικού για τη μείωση της ποινής των υπόλογων.

Κατόπιν, οι πηγές, αφηγούμενες την αποστασία του Ανδρόνικου Δούκα (905/906),⁵⁴⁵ αναφέρουν ότι προσέφυγε στους Αγαρηνούς όταν πληροφορήθηκε την απομάκρυνση του Νικολάου Α' Μυστικού από τον πατριαρχικό θρόνο (907)⁵⁴⁶ χωρίς να κάνουν περισσότερο λόγο για τη συμμαχία του Ανδρόνικου Δούκα με τον πατριάρχη.⁵⁴⁷

Η επόμενη μαρτυρία, που αφορά στον Νικόλαο Α' Μυστικό, βρίσκεται στη συνάφεια για τη βασιλεία του Αλέξανδρου (912-913). Από τις πηγές αναφέρεται ότι ο αυτοκράτορας πριν τον θάνατό του (913) άφησε επιτρόπους για τον ανήλικο ανεψιό του Κωνσταντίνο Ζ' Πορφυρογέννητο. Μεταξύ των επιτρόπων

⁵⁴⁴ *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ', Bekker, σελ. 365⁴⁻⁶.

⁵⁴⁵ Για τον Ανδρόνικο Δούκα βλ. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 657. Σχετικά με την ανταρσία του κατά του Λέοντα ΣΤ' βλ. V. Grumel, "Notes chronologiques. La révolte d'Andronic Dux sous Léon VI. La victoire navale d'Himerius", *Échos d'Orient* 36(1937), σελ. 201-207· Καλλιόπη Αλκ. Μπουρδάρα, *Καθοσίσωσις και τυραννίς κατά τους μέσους βυζαντινούς χρόνους: Μακεδονική δυναστεία (867-1056)*, διατριβή επί διδακτορία, Αθήναι: Αντ. Ν. Σάκκουλα 1981, σελ. 51-54, όπου το γεγονός τοποθετείται το 905/906. Γενικά, για τη μεγάλη, παφλαγονικής καταγωγής, αριστοκρατική οικογένεια των Δουκών βλ. D. Polemis, *The Doukai: A Contribution to Byzantine Prosopography*, [University of London Historical Studies 22], London: Athlone P. 1968· *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 655-656.

⁵⁴⁶ «καὶ ὡς ὁ πατριάρχης Νικόλαος τῆς ἐκκλησίας ἐξεώθη»: Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 290³⁷¹⁻³⁷². «καὶ πῶς ὁ πατριάρχης Νικόλαος τῆς ἐκκλησίας ἐξεδιώχθη»: *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ', Bekker, σελ. 372¹⁷⁻¹⁸.

⁵⁴⁷ Για τη συμμαχία των δύο ανδρών βλ. Ιωάννης Χρ. Κωνσταντινίδης, *Νικόλαος Α'*, ο.π., σελ. 44-45 και σημ. 7, 48· Καλλιόπη Αλκ. Μπουρδάρα, *Καθοσίσωσις*, ο.π., σελ. 53-54.

συγκαταλεγόταν και ο Πατριάρχης,⁵⁴⁸ ο οποίος, έχοντας αυτήν την εξουσία, φρόντιζε για τα θέματα του κράτους.⁵⁴⁹

Μόλις ανέλαβε την εξουσία η επιτροπεία, ξέσπασε η ανταρσία του Κωνσταντίνου Δούκα (913).⁵⁵⁰ Σύμφωνα με τις πηγές ο Κωνσταντίνος Δούκας παρακινήθηκε *παρά τινων τῶν ἐν τῇ πόλει μεγιστάνων* να εισέλθει στην Κωνσταντινούπολη και να αναλάβει τη βασιλεία.⁵⁵¹ Ωστόσο, η *Συνέχεια του Θεοφάνη* αναφέρει μία φήμη για ανάμειξη του πατριάρχη στην ανταρσία, ο οποίος λίγο πριν από τον θάνατο του αυτοκράτορα Αλεξάνδρου και μη γνωρίζοντας ότι θα του ανέθετε επιτροπικά καθήκοντα, έστειλε επιστολή προς τον Κωνσταντίνο Δούκα με τον ιερέα Αρτάβασδο παρακινώντας τον να εισέλθει στην Κωνσταντινούπολη και να καταλάβει την εξουσία.⁵⁵² Η πηγή προσθέτει ότι ο Αρτάβασδος λόγω της υπηρεσίας που προσέφερε, τοποθετήθηκε πρώτος τη τάξει μεταξύ των ιερέων της Αγίας Σοφίας.⁵⁵³

⁵⁴⁸ Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 297⁴⁷⁻⁵¹. *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ', Bekker, σελ. 380¹⁵⁻²⁰.

⁵⁴⁹ Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 298⁸⁻¹². *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ', Bekker, σελ. 381⁹⁻¹³. Ουσιαστικά ο πατριάρχης Νικόλαος ήταν ο αντιβασιλεύς πρόεδρος της επιτροπείας αντιβασιλείας βλ. Ιωάννης Χρ. Κωνσταντινίδης, *Νικόλαος Α΄*, ό.π., σελ. 64-65· Αλκμήνης Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Η συνάντηση Συμεών*, ο.π., σελ. 49· Αικατερίνης Χριστοφιλοπούλου, «Η αντιβασιλεία εις το Βυζάντιον», *Σύμμεικτα* 2(1970), σελ. 1-144, ιδίως σελ. 43-45.

⁵⁵⁰ Για τον Κωνσταντίνο Δούκα βλ. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 657· για τη στρατιωτική σταδιοδρομία του βλ. Βασιλική Ν. Βλυσίδου, *Αριστοκρατικές οικογένειες και εξουσία (9ος-10ος αι.): Έρευνες πάνω στα διαδοχικά στάδια αντιμετώπισης της αρμενο-παφλαγονικής και της καππαδοκικής αριστοκρατίας*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας 2001, σελ. 74-82. Σχετικά με την ανταρσία του βλ. Ιωάννης Χρ. Κωνσταντινίδης, *Νικόλαος Α΄*, ό.π., σελ. 65-69· Αλκμήνης Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Η συνάντηση Συμεών*, ό.π., σελ. 49-50· Καλλιόπη Αλκ. Μπουρδάρα, *Καθοσίωσις*, ο.π., σελ. 55-59.

⁵⁵¹ Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 298¹²⁻¹⁶. *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ', Bekker, σελ. 381¹⁴⁻¹⁸.

⁵⁵² «ὡς δέ τινες καὶ Νικόλαος πατριάρχης ἡγνοηκῶς ὡς κατ' ἐπιτροπὴν Ἀλεξάνδρου αὐτῷ ἐγκεχέριστο τὰ τῆς ἐξουσίας ἐπιτροπεῖν, Ἄρταβάσδω ἐγχειρίσας, ᾧ τὸ ἱερατεῦειν ἐνεργεῖτο, ἐξαπέστειλε πρὸς τὸν τοῦ Δουκὸς Κωνσταντῖνον, παρακελευόμενος εἰσεληλυθῆναι τῇ βασιλίδι, ὡς τῆς βασιλείας ἐπιλάβηται»: *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ', Bekker, σελ. 381¹⁸-382². Για την εμπλοκή του πατριάρχη στην ανταρσία του Κωνσταντίνου Δούκα βλ. Ιωάννης Χρ. Κωνσταντινίδης, *Νικόλαος Α΄*, ο.π., σελ. 65-66, 68-69· Αλκμήνης Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Η συνάντηση Συμεών*, ο.π., σελ. 50· Καλλιόπη Αλκ. Μπουρδάρα, *Καθοσίωσις*, ό.π., σελ. 56-57. Ο Βασίλειος Διον. Κουκουσάς, *Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας*, ό.π., σελ. 95 θεωρεί ότι ο Νικόλαος Α΄ Μυστικός είτε αγνοούσε τις κινήσεις του Κωνσταντίνου Δούκα είτε ήταν αντίθετος, πάντως δεν είχε κανένα λόγο να συμμετέχει στην ανταρσία, εφόσον ως πρόεδρος της επιτροπείας είχε τον απόλυτο έλεγχο.

⁵⁵³ *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ', Bekker, σελ. 382²⁻⁴.

Η βασιλομήτωρ Ζωή, την οποία στο μεταξύ είχαν απομακρύνει, επανερχόμενη στο παλάτι και κατορθώνοντας να συγκεντρώσει την εξουσία στα χέρια της (914)⁵⁵⁴ με τις υποδείξεις *Δομηνίκου έταιρειάρχου καταβιβάζει...Νικόλαον πατριάρχη*ν και τον περιορίζει στα εκκλησιαστικά καθήκοντά του.⁵⁵⁵

Λίγα χρόνια αργότερα, (918-919), υπήρξαν κινήσεις διεκδικητών της εξουσίας.⁵⁵⁶ Μέσα σε τέτοιο κλίμα ο Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος απέστειλε ιδιόχειρη επιστολή προς τον αρχηγό του στόλου Ρωμανό Λακαπνή. Αυτός συνέλαβε τον παρακοιμώμενο Κωνσταντίνο, ο οποίος προόριζε τον επ' αδελφή γαμπρό του Λέοντα Φωκά για τον θρόνο και *ταῦτα Ζωή αύγούστα μαθοῦσα προσκαλεῖται τὸν πατριάρχην Νικόλαον καὶ τοὺς αὐτῆς μεγιστᾶνας καὶ ἀποστέλλει πρὸς Ῥωμανὸν τὸ γεγονός βουλομένη μαθεῖν.*⁵⁵⁷

Η εξέλιξη των γεγονότων ανάγκασε τον νεαρό Κωνσταντίνο Ζ΄ Πορφυρογέννητο να αναλάβει πρωτοβουλία με στόχο τη διεκδίκηση της διακυβέρνησης και την αφαίρεση της εξουσίας από τη μητέρα του. Στο πλαίσιο αυτό *προσελάβετο δὲ ὁ βασιλεὺς Νικόλαον τὸν πατριάρχη καὶ Στέφανον μάγιστρον συνεῖναι αὐτῶ ἐν τῷ παλατίῳ, τὴν ἐξουσίαν εἰς ἑαυτὸν ἀπὸ τῆς μητρὸς ἐπισπῶμενος.*⁵⁵⁸ Η πρώτη ενέργεια της διακυβέρνησης από τον Κωνσταντίνο Ζ΄ Πορφυρογέννητο, σύμφωνα με όσα σχεδόν αυτολεξεί παρέχουν οι πηγές, δείχνει ότι ο πατριάρχης Νικόλαος είχε αναλάβει ήδη ρόλο συμβούλου, καθώς μαρτυρείται ότι *προσκαλεσάμενοι δὲ*

⁵⁵⁴ Ο Αλέξανδρος είχε απομακρύνει από το παλάτι τη Ζωή, αλλά αυτή επέστρεψε κατόπιν απαιτήσεως του ανήλικου γιου της Κωνσταντίνου Ζ΄, βλ. Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 301⁸⁵-302⁹³. *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ΄, Bekker, σελ. 386¹⁻⁹.

⁵⁵⁵ Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 302⁹⁷⁻⁹⁹. *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ΄, Bekker, σελ. 386¹³⁻¹⁵. Πρβλ. Ιωάννης Χρ. Κωνσταντινίδης, *Νικόλαος Α΄*, ο.π., σελ. 74-75· Αλκμήνης Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Η συνάντηση Συμεών*, ο.π., σελ. 61. Την εποχή αυτή σημειώθηκε και επιβουλή της αυτοκράτειρας Ζωής κατά του πατριάρχη. Βλ. Καλλιόπη Αλκ. Μπουρδάρα, *Καθοσίωσις*, ο.π., σελ. 59.

⁵⁵⁶ Σχετικά βλ. Ιωάννης Χρ. Κωνσταντινίδης, *Νικόλαος Α΄*, ο.π., σελ. 79-80· Καλλιόπη Αλκ. Μπουρδάρα, *Καθοσίωσις*, ο.π., σελ. 61-62.

⁵⁵⁷ Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 307²⁰⁵⁻²⁰⁷. *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ΄, Bekker, σελ. 392³⁻⁵.

⁵⁵⁸ Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 308²¹³⁻²¹⁵. *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ΄, Bekker, σελ. 392¹¹⁻¹⁴.

ὅ τε βασιλεὺς καὶ ὁ πατριάρχης Ἰωάννην τὸν Γαριδᾶν προεβάλοντο δομέστικον τῶν σχολῶν, δεδιότες μὴ εἰς ἀνταρσίαν χωρήσει ὁ Φωκᾶς Λέων.⁵⁵⁹

Ο Ρωμανός Λακαπηνός, παραμονή του Ευαγγελισμού του 919, προσπάθησε να δικαιολογήσει τις κινήσεις του και, φοβούμενος δήθεν νεωτερισμό του Λέοντα Φωκά, πρότεινε να αναλάβει την προστασία του αυτοκράτορα μὴ *συνευδοκοῦντος δὲ Νικολάου πατριάρχου ἐν τούτῳ*.⁵⁶⁰ Ωστόσο, την επόμενη ημέρα (25 Μαρτίου 919) εμφανίστηκε στην Κωνσταντινούπολη με τον στόλο. Αμέσως μετά από αυτήν την επίδειξη δυνάμεως οι σύμβουλοι του Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου απομακρύνθηκαν από το παλάτι. Ο μάγιστρος Στέφανος εξήλθε αυτοβούλως, ενώ τον πατριάρχη Νικόλαο Α΄ Μυστικό *ἐξήγαγεν* ο πατρίκιος Νικήτας.⁵⁶¹

Ο Ρωμανός Α΄ Λακαπηνός, αφού εδραίωσε την εξουσία του, στόχευσε στην ειρήνευση της Εκκλησίας (920) η οποία ήταν διχασμένη μετά το ζήτημα της τετραγαμίας του Λέοντα ΣΤ΄. Οι δύο πηγές μαρτυρούν αυτολεξεί ότι *ἡ τῆς ἐκκλησίας παρὰ Ῥωμανοῦ γέγονεν ἔνωσις, ἀπάντων ἐνωθέντων μητροπολιτῶν τε καὶ κληρικῶν τῶν ἀπὸ Νικολάου πατριάρχου καὶ Εὐθυμίου διεσχισμένων*.⁵⁶² Οι χρονογραφικές πηγές αποδίδουν την πρωτοβουλία για την επίτευξη της ένωσης στην ενέργεια του Ρωμανού Α΄ Λακαπηνού και, μάλιστα, τοποθετούν το γεγονός μέσα στη

⁵⁵⁹ Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 308²²⁰⁻²²². *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ΄, Bekker, σελ. 392¹⁹⁻²². Πρβλ. Ιωάννης Χρ. Κωνσταντινίδης, *Νικόλαος Α΄*, ὁ.π., σελ. 79.

⁵⁶⁰ Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 309²³⁹. *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ΄, Bekker, σελ. 393¹⁸. Πρβλ. Ιωάννης Χρ. Κωνσταντινίδης, *Νικόλαος Α΄*, ὁ.π., σελ. 80.

⁵⁶¹ Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 309²⁴⁴⁻²⁴⁶. *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ΄, Bekker, σελ. 394¹⁻³. Πρβλ. Ιωάννης Χρ. Κωνσταντινίδης, *Νικόλαος Α΄*, ὁ.π., σελ. 80.

⁵⁶² Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 314⁸⁴⁻⁸⁷. *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ΄, Bekker, σελ. 398⁸⁻¹¹. Είναι γνωστό ότι για το θέμα συγκροτήθηκε σύνοδος, η οποία εξέδωσε τον *Τόμο της Ενώσεως*, που καταδίκασε ρητά τον τέταρτο γάμο και αποδεχόταν τον τρίτο σε ορισμένες περιπτώσεις. Παρά ταύτα, οι ακραίες μερίδες των οπαδών του πατριάρχη Νικολάου Α΄ Μυστικού (Νικολαΐτες) και του πατριάρχη Ευθυμίου (Ευθυμιανοί) δεν αποδέχθηκαν την Ένωση. Εξάλλου το όνομα του πατριάρχη Ευθυμίου επανεγράφη στα δίπτυχα της Εκκλησίας το 956 επί πατριαρχίας Πολύευκτου. Αναλυτικά για τη σύνοδο και τον *Τόμο* που εξέδωσε βλ. Παρασκευή Δ. Λαδοπούλου, *Η Σύνοδος της Ενώσεως (920) και οι αποφάσεις της*, μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Θεολογική Σχολή, Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2010. Επίσης, για τον *Τόμο* και την αποδοχή του βλ. Ιωάννης Χρ. Κωνσταντινίδης, *Νικόλαος Α΄*, ὁ.π., σελ. 82-86. Για την αποκατάσταση του ονόματος του πατριάρχη Ευθυμίου στα δίπτυχα της Εκκλησίας βλ. Ελένη Δ. Κατή, *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Πολύευκτος*, ὁ.π., σελ. 144-150.

συνάφεια της βασιλείας του παρά το ότι δεν είχε στεφθεί ακόμη βασιλεύς.⁵⁶³ Εάν δεν πρόκειται περί παραδρομής,⁵⁶⁴ είναι πιθανό με τον τρόπο αυτό να επιδιώκουν να προβάλλουν περισσότερο το πρόσωπο του ευνοούμενού τους αυτοκράτορα.

Ως προς τον πατριάρχη Θεοφύλακτο, οι πηγές αφηγούμενες το γεγονός της εκθρόνισης και της εξορίας του αυτοκράτορα Ρωμανού Α΄ Λακαπηνού (944) από τους γιους του Στέφανο και Κωνσταντίνο,⁵⁶⁵ μαρτυρούν για την επιβουλή του πατρικίου και παρακοιμώμενου Θεοφάνη, του πατριάρχη Θεοφύλακτου και άλλων συνεργών, που έλαβε χώρα το 946/947, με στόχο την επαναφορά του έκπτωτου αυτοκράτορα στον θρόνο. Το σχέδιο αποκαλύφθηκε και ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος επέβαλλε ποινές στους πρωταγωνιστές,⁵⁶⁶ πλην του πατριάρχη Θεοφύλακτου για τον οποίο οι πηγές δεν αναφέρουν τίποτε.⁵⁶⁷

4. 3. 2. Οι πατριάρχες μέσα σε αφηγήσεις γεγονότων εξωτερικής πολιτικής

⁵⁶³ Ο Ρωμανός Α΄ Λακαπηνός από τον Μάιο του 919, μετά τον γάμο της θυγατέρας του Ελένης με τον Κωνσταντίνο Ζ΄ Πορφυρογέννητο, έφερε τον τίτλο του *βασιλοπάτορος*. Η *τῆς ἐκκλησίας ἔνωσις* έγινε τον Ιούλιο του 920 και ο Ρωμανός Α΄ στέφθηκε βασιλεύς τον Δεκέμβριο του 920, βλ. Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 310¹⁴⁻¹⁷, 313⁷⁶⁻⁷⁹, 314⁸⁴⁻⁸⁷. *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ΄, Bekker, σελ. 394¹⁹-395¹, 397²²-398^{3, 8-11}.

⁵⁶⁴ Ο Ιωάννης Χρ. Κωνσταντινίδης, *Νικόλαος Α΄*, ο.π., σελ. 83, θεωρεί ότι οι χρονογράφοι κάνουν λάθος.

⁵⁶⁵ Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 340^{655-656, 664-670}. *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ΄, Bekker, σελ. 432¹⁻³, 434¹⁸⁻¹⁹, 435¹⁵⁻²¹. Για την ανατροπή του Ρωμανού Α΄ Λακαπηνού βλ. Μπουρδάρα, *Καθοσίωσις και τυραννίς*, σελ. 74-76.

⁵⁶⁶ Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 342³²⁻⁴¹. *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ΄, Bekker, σελ. 440¹⁵-441². Για την επιβουλή του παρακοιμώμενου Θεοφάνη και του πατριάρχη Θεοφύλακτου βλ. Καλλιόπη Αλκ. Μπουρδάρα, *Καθοσίωσις*, ό.π., σελ. 78-79.

⁵⁶⁷ Η επιβολή ποινών για τους ενόχους καθοσιώσεως ήταν αποκλειστική αρμοδιότητα του αυτοκράτορα. Για τους κληρικούς ίσχυε ειδική νομοθετική ρύθμιση, βλ. Καλλιόπη Αλκ. Μπουρδάρα, *Καθοσίωσις*, ο.π., σελ. 148-149, 168-169. Η ανάμειξη κληρικού σε καθοσίωση τιμωρείται και από την Εκκλησία. Ο ΣΤ΄ κανόνας των αγίων Αποστόλων ορίζει να μην αναμειγνύονται οι κληρικοί, οποιουδήποτε βαθμού, με τις κοσμικές υποθέσεις, εάν αναμειχθούν, καθαιρούνται, βλ. Γ. Α. Ράλλης – Μ. Ποτλής, *Σύνταγμα των θείων και ιερών κανόνων των τε αγίων και πανευφήμων Αποστόλων, και των ιερών οικουμενικών και τοπικών συνόδων, και των κατά μέρος αγίων πατέρων, εκδοθέν, σύν πλείσταις άλλαις την εκκλησιαστικήν κατάστασιν διεπούσαις διατάξεσι, μετά των αρχαίων εξηγητών, και διαφόρων αναγνωσμάτων*, τόμ. Β΄, Αθήνησιν: Εκδόσεις Γρηγόρη 1852, σελ. 9. Για το θέμα της διάπραξης του εγκλήματος της καθοσιώσεως από κληρικό βλ. Καλλιόπη Αλκ. Μπουρδάρα, *Καθοσίωσις*, ο.π., σελ. 178-181.

Από τις εξεταζόμενες πηγές προκύπτει ότι ο μόνος πατριάρχης που εμπλέκεται σε γεγονότα εξωτερικής πολιτικής είναι ο Νικόλαος Α΄ Μυστικός.

Ο Βούλγαρος ηγεμόνας Συμεών (893-927),⁵⁶⁸ μόλις ανέλαβε την εξουσία επιδόθηκε σε ένα συνεχή αγώνα κατά του Βυζαντίου. Το 896 το Βυζάντιο αναγκάστηκε να συνάψει ειρήνη με την υποχρέωση να πληρώνει ετήσιο φόρο. Ωστόσο, οι βουλγαρικές επιδρομές δεν έπαυσαν. Επί βασιλείας Αλεξάνδρου (912-913) η κατάσταση οξύνθηκε. Οι χωρίς οξυδέρκεια πολιτικοί χειρισμοί του, έδωσαν αφορμή στον Συμεών να κάνει λόγο για λύση της ειρήνης. Μετά τον θάνατο του Αλεξάνδρου (Ιούνιος 913) ο Συμεών δεν αρκέστηκε σε επιδρομές αλλά στράφηκε εναντίον της Κωνσταντινουπόλεως. Τον Αύγουστο του 913 έφθασε προ των τειχών της, αλλά βλέποντας την ισχυρή οχύρωση, υποχώρησε και ζήτησε διαπραγματεύσεις.⁵⁶⁹

Οι πηγές, αφηγούμενες τα γεγονότα, αποτυπώνουν την παρουσία του πατριάρχη και επιτρόπου Νικολάου Α΄ Μυστικού. Σχεδόν αυτολεξεί αναφέρουν ότι ο πατριάρχης μαζί με δύο ακόμη επιτρόπους, τους μάγιστρους Στέφανο και Ιωάννη, οδήγησαν τον νεαρό αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Ζ΄ Πορφυρογέννητο στο παλάτι των Βλαχερνών, όπου εισήχθησαν και οι δύο γιοι του Συμεών και συνέφαγαν.⁵⁷⁰ Στη συνέχεια, οι πηγές αναφέρουν ότι ο πατριάρχης εξήλθε από την πόλη,

⁵⁶⁸ Ο Συμεών γεννήθηκε μεταξύ 863 και 865 και ήταν ο νεότερος γιος του Βούλγαρου χαγάνου Βόρη Α΄ (852-889). Ο πατέρας του τον έστειλε στην Κωνσταντινούπολη για να μορφωθεί προκειμένου να ακολουθήσει εκκλησιαστική σταδιοδρομία. Το 893 τον ανακάλεσαν στη Βουλγαρία για να αναλάβει την εξουσία. Υπήρξε ένας από τους σημαντικότερους ηγέτες του βουλγαρικού κράτους με μεγαλεπήβολα σχέδια. Η επαφή και η γνωριμία του με το Βυζάντιο τον κατέστησαν πολύ επικίνδυνο αντίπαλο. Πέθανε το 927. Βλ. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 1984.

⁵⁶⁹ Αλκμήνης Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Η συνάντηση Συμεών, ο.π.*, σελ. 27-32, 48, 56. Ο πατριάρχης Νικόλαος με επιστολές προς τον Βούλγαρο ηγεμόνα, ήδη από τις αρχές Ιουλίου 913, αντιλαμβανόμενος τις προθέσεις του Συμεών για την κατάληψη του βυζαντινού θρόνου, προσπάθησε να αποτρέψει την εκστρατεία κατά του Βυζαντίου, αλλά χωρίς αποτέλεσμα. Σχετικά βλ. Ιωάννης Χρ. Κωνσταντινίδης, *Νικόλαος Α΄, ο.π.*, σελ. 70-72· Αλκμήνης Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Η συνάντηση Συμεών, ο.π.*, σελ. 63-64.

⁵⁷⁰ Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 301⁷⁷⁻⁸⁰. *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ΄, Bekker, σελ. 385¹⁵⁻¹⁸. Μέσα στο πλαίσιο των επιδιώξεων του Συμεών για την κατάληψη της αυτοκρατορικής εξουσίας τοποθετείται και ένα σχέδιο γάμου της θυγατέρας του με τον Κωνσταντίνο Ζ΄ Πορφυρογέννητο, το οποίο όμως δεν πραγματοποιήθηκε, βλ. Ιωάννης Χρ. Κωνσταντινίδης, *Νικόλαος Α΄, ο.π.*, σελ. 73, 75· Αλκμήνης Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Η συνάντηση Συμεών, ο.π.*, σελ. 64-67. Ο Βασίλειος Διον. Κουκουσάς, *Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας, ο.π.*, σελ. 98, 100-101 αναφέρει ότι ο πατριάρχης υποσχέθηκε στο Συμεών τη σύναψη γάμου μίας από τις θυγατέρες του με τον νεαρό αυτοκράτορα.

συναντήθηκε με τον Βούλγαρο ηγεμόνα, ο οποίος έκλινε την κεφαλή και *εύχην οὖν ὁ πατριάρχης ποιήσας ἀντὶ στέμματος*, κατά μία φήμη, έθεσε επί της κεφαλής του Συμεών το επιρριπτάριό του.⁵⁷¹

Μετά από αυτά η βουλγαρική απειλή δεν έπαυσε. Διεξήχθησαν πολεμικές επιχειρήσεις, αλλά και διαπραγματεύσεις με στόχο την ειρήνη.⁵⁷² Μέσα στις σύγχρονες χρονογραφικές πηγές που εξετάζονται εδώ μαρτυρείται η παρουσία του πατριάρχη Νικολάου Α΄ Μυστικού στις νέες προσπάθειες συνδιαλλαγής με τον Συμεών.

Τον Σεπτέμβριο του 923 ο Συμεών πραγματοποίησε μία ακόμη εκστρατεία κατά της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Βάδισε προς την Κωνσταντινούπολη και την πολιορκήσε (924). Φθάνοντας μέχρι τις Βλαχέρνες, *έπεζήτησεν ἀποσταλῆναι αὐτῶ τὸν πατριάρχη Νικόλαον καὶ τινας τῶν μεγιστάνων, ὥστε περὶ εἰρήνης αὐτοῖς συντυχεῖν*. Αντάλλαξαν ομήρους, έγινε η συνάντηση και άρχισαν οι συνομιλίες, αλλά ο Συμεών ζήτησε να συναντήσει αυτοπροσώπως τον αυτοκράτορα.⁵⁷³

Η συνάντηση του πατριάρχη με τον Συμεών δεν είχε κανένα αποτέλεσμα και δεν θύμιζε σε τίποτα την προηγούμενη συνάντησή τους, όπως προκύπτει από τη σύγκριση των αφηγήσεων των πηγών.

Τελικά, ο Ρωμανός Α΄ Λακαπηνός συναντήθηκε με τον Συμεών, αφού προηγουμένως πήγε και προσκύνησε *ἄμα Νικολάῳ τῷ πατριάρχει* στις Βλαχέρνες.⁵⁷⁴ Η νέα αυτή συνάντηση πραγματοποιήθηκε και πάλι με την παρουσία του πατριάρχη, ο

⁵⁷¹ Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 301⁸⁰⁻⁸³. *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ΄, Bekker, σελ. 385¹⁸⁻²¹. Γύρω από το ζήτημα της συνάντησης του πατριάρχη Νικολάου Α΄ Μυστικού με τον Συμεών διατυπώθηκαν διάφορες απόψεις. Αυτές συζητούνται στο Αλκμήνης Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Η συνάντηση Συμεών*, ο.π., σελ. 68 κ. εξ., όπου η ερευνήτρια εν κατακλείδι συμπεραίνει ότι δεν πρόκειται για αυτοκρατορική στέψη αλλά για μία συγκαταβατική ενέργεια του Πατριάρχη έναντι των απαιτήσεων του Συμεών που απλά ενίσχυσε το κύρος του Βούλγαρου ηγεμόνα.

⁵⁷² Αναλυτικά βλ. Ιωάννης Χρ. Κωνσταντινίδης, *Νικόλαος Α΄*, ο.π., σελ. 86-89.

⁵⁷³ Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 320²¹⁹-321²³². *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ΄, Bekker, σελ. 405¹⁷-406⁷. Γενικότερα, για την πραγμάτευση των πηγών και την ιδεολογία που εκφράζουν αναφορικά με τις σχέσεις του βυζαντινού αυτοκράτορα με τον Συμεών, βλ. Τηλέμαχος Λουγγής, *Η ιδεολογία βυζαντινής ιστοριογραφίας*, ο.π., σελ. 135-138.

⁵⁷⁴ Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, Wahlgren, σελ. 322²⁴²⁻²⁴⁴. *Συνέχεια του Θεοφάνη*, βιβλ. ΣΤ΄, Bekker, σελ. 406¹⁹⁻²¹.

οποίος συνεχίζει να διαδραματίζει έναν σημαντικό ρόλο στα πολιτικά πράγματα αλλά όχι τον πρωταγωνιστικό.

5. Ανακεφαλαίωση

Το *Χρονικόν* του Συμεών Μάγιστρου Λογοθέτη, η *Συνέχεια του Θεοφάνη* αποτελούν δύο χρονογραφικές πηγές που συντάχθηκαν λίγο μετά τα μέσα του 10ου αιώνα. Συνεπώς θεωρούνται σύγχρονες με τους πατριάρχες που έζησαν και έδρασαν κατά το α΄ μισό του αιώνα.

Οι πηγές ενδιαφέρονται κυρίως για τη βασιλική αυλή και δευτερευόντως για την εκκλησιαστική ιστορία και, συνεπώς, περιορίζονται στο να κάνουν λόγο για τους πατριάρχες μόνον όταν αφηγούνται γεγονότα στα οποία αυτοί εμπλέκονται. Σε δύο μόνο περιπτώσεις προσφέρουν υλικό που συνδέεται με την εκκλησιαστική ιστορία. Η πρώτη είναι η περίπτωση της διασάλευσης της εκκλησιαστικής ευταξίας με την επί ρητό χρόνο εκλογή του Τρύφωνος και άλλη το ζήτημα της τετραγαμίας.

Οι αναφορές τους στην πατριαρχική διαδοχή γίνονται κατά τον τύπο της χρονογραφίας. Με την ευκαιρία της αναφοράς της διαδοχής παρέχουν είτε κάποιον θετικό χαρακτηρισμό για το πρόσωπο του εκάστοτε νέου πατριάρχη είτε κάποιο χαρακτηριστικό του.

Οι έμμεσες αναφορές στους πατριάρχες αν και δεν προσφέρουν υλικό για την εκκλησιαστική δράση τους ή την προσωπικότητά τους, συμβάλλουν ωστόσο στη σύνθεση της βιογραφίας τους καθώς παρέχουν στοιχεία για μυστήρια που τέλεσαν, όπως βασιλικοί γάμοι και βαπτίσεις, για βασιλικές στέψεις και άλλες επίσημες τελετές.

Οι μαρτυρίες των πηγών για την παρουσία των πατριαρχών σε γεγονότα που αφορούν στην κοσμική ιστορία συνδέονται με την εσωτερική και την εξωτερική πολιτική του Βυζαντίου. Οι μαρτυρίες περιορίζονται μόνο στους πατριάρχες Νικόλαο Α΄ Μυστικό και Θεοφύλακτο. Είναι έμμεσες και σύντομες και περιέχονται

μέσα σε αφηγήσεις πολιτικών γεγονότων ως, επί το πλείστον, επιβουλές κατά της αυτοκρατορικής εξουσίας.

Για τον Ευθύμιο και τον Τρύφωνα ο Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης και ο συγγραφέας του α΄ τμήματος του ΣΤ΄ βιβλίου της *Συνέχειας του Θεοφάνη*, εκφράζονται θετικά με επαινετικά σχόλια.

Για τον Στέφανο Β΄ οι δύο πηγές αναφέρουν σχεδόν επιγραμματικά την άνοδό του στον πατριαρχικό θρόνο, δίνοντας μόνο την πληροφορία ότι ήταν ευνούχος.

Για τον Νικόλαο Α΄ Μυστικό ο Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης δεν προβαίνει σε κανένα σχόλιο για την προσωπικότητά του. Παρέχει μόνο την πληροφορία ότι ήταν *μυστικός*, σύμβουλος εξ απορρήτων, του αυτοκράτορα. Εκθέτει τα γεγονότα, κάνοντας αναφορά στον πατριάρχη, όπου αυτός εμπλεκόταν. Όμως το α΄ τμήμα του ΣΤ΄ βιβλίου της *Συνέχειας του Θεοφάνη* παραθέτει ένα θετικό σχόλιο για τον Νικόλαο Α΄ Μυστικό. Οι δύο πηγές παρέχουν υλικό σχετικά με τον πολιτικό ρόλο του, διότι ακόμη και όταν απώλεσε την προεδρεία της αντιβασιλείας, συνέχισε να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στα πολιτικά πράγματα.

Για τον Θεοφύλακτο ο Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης δεν κάνει κανένα σχόλιο. Η πηγή προτιμά να σιωπήσει καθώς ο Θεοφύλακτος υπήρξε επιτόλαιη προσωπικότητα που δεν επέδειξε εκκλησιαστική συμπεριφορά, όμως ήταν γιος του ευνοούμενου από την πηγή Ρωμανού Α΄ Λακαπηνού. Το α΄ τμήμα του ΣΤ΄ βιβλίου της *Συνέχειας του Θεοφάνη* εκφράζεται επαινετικά για τον Θεοφύλακτο. Άλλωστε η πηγή διατίθεται ευνοϊκά προς τον Ρωμανό Α΄ Λακαπηνό. Το β΄ τμήμα του ΣΤ΄ βιβλίου της *Συνέχειας του Θεοφάνη* αν και έχει διαφορετική πολιτικο-ιδεολογική τοποθέτηση εν τούτοις τον δικαιολογεί.

ISSN 2945-0683